

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

**ОРГАНІЗАЦІЯ ДОЗВІЛЛЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:

*студентка 6 курсу, 632 групи
ЛЯГУ ЛЮБОВ БОРИСІВНА*

Керівник:

*кандидат педагогічних наук,
доц. Предик А.А.*

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол №4/1 від 16 листопада 2021р.*

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОЗВІЛЛЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ	8
1.1 Дитяче дозвілля молодших школярів – як соціально-культурне та педагогічне явище	8
1.2. Погляди вчених на сутнісний аналіз понять «дозвілля», «дозвіллева діяльність» та їх виховні можливості	17
1.3. Роль української народної педагогіки в організації дозвілля молодших школярів	26
<i>Висновки до першого розділу</i>	49
Розділ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ДОЗВІЛЛЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА ЗАСАДАХ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ	51
2.1. Стан організації дозвілля молодших школярів в умовах Нової української школи	51
2.2. Педагогічні умови та методика організації дозвілля молодших школярів засобами української народної педагогіки	62
2.3. Ефективність дитячого фольклорно-ігрового дозвілля молодших школярів	72
<i>Висновки до другого розділу</i>	80
<i>Загальні висновки</i>	81
<i>Список використаних джерел</i>	84
<i>Додатки</i>	90

Вступ

Актуальність дослідження. Реформування освіти в країні вимагає пошуку шляхів якісного вдосконалення виховання учнівської молоді. Розв'язання даного завдання неможливе без переосмислення класичної теорії і практики освітнього процесу, ґрунтовного дослідження вітчизняних та зарубіжних педагогічних традицій, аналізу сучасних досліджень психолого-педагогічної науки.

Особливої уваги потребує організація у загальноосвітньому закладі позакласної дозвілєвої діяльності молодших школярів, які вже у найближчому майбутньому будуть брати активну участь у соціальному і культурному житті українського суспільства. Саме тому, вважаємо, що тією ланкою, що пов'язує виховний процес із суспільними змінами є позакласна робота. Участь у ній не тільки сприяє підвищенню якості знань учнів, а й розвитку творчої особистості та підготовці їх до активної практичної діяльності.

У практиці загальноосвітнього закладу позакласна дозвілєва діяльність переважно проводиться формально та епізодично. Виховні заходи носять споглядацько-розважальний характер, не мають глибокої пізнавальної та особистісно розвивальної основи. Аналіз організаційно-змістового компоненту культурно–дозвілєвої практики з дітьми молодшого шкільного віку дає підстави стверджувати, що в ній не в повній мірі використовується потенціал дитячих дозвілєвих традицій і фольклору, натомість вільний час заповнюється екранними формами, що пропагують імпортований стиль життя, систему цінностей, моделі поведінки та відпочинку. Цим самим здійснюється стрімкий вплив на дитячу свідомість, що приводить до духовного нездоров'я підростаючого покоління.

Оптимальним шляхом вирішення цієї проблеми є успадкування традиційних форм дитячого дозвілля та їх модифікація до умов сьогодення. Провідним змістовно-діяльним компонентом у них виступає українська народна педагогіка, як мова побутування світу дитинства, “природній засіб”, що займає вагомe місце у дозвілєвому репертуарі дітей 6 – 10 років. Діти цього віку характеризуються активністю, емоційністю, підвищеною реактивністю,

естетичним ставленням до навколишньої дійсності, дружелюбністю, доброзичливістю, схильністю до наслідування авторитету. Найбільш дієвими при цьому вважаємо мотиви поведінки, які базуються на основі позитивних переживань.

Визначення української народної педагогіки провідним засобом культурно–дозвіллевої діяльності молодших школярів, обумовило державний підхід в організації дослідження. Це дозволяє врахувати у сфері дозвілля соціальні, культурні та психологічні фактори, налагодити процес життєдіяльності дітей на основі духовної спадщини етносу, забезпечити механізм збереження та розвитку святково–обрядових, художніх, дозвіллевих та ігрових традицій. Таким чином, культурологічно-етнографічний підхід до дослідження вибраної теми являється найбільш вірогідним, так як допомагає всебічно розкрити та оптимізувати світ культури українських дітей, тяжіючи до середовищних підходів - “діти - середовище”, вирішити, як підкреслює Е. Бресєва, системний (модельний) підхід до соціальних проблем дитинства в сучасному суспільстві.

Важливість піднятої проблеми обумовила вибір методологічної бази дослідження, основу якої склали домінанти філософів, педагогів, культурологів, етнографів, фольклористів про розвиток людства та роль особистості школяра в цьому процесі. Серед них роботи А. Арнольдова, Є. Бистрицького, І. Бестужева-Лади, Ю. Бромлея, І. Здравомислова, Л. Когана, Є. Соколова.

Проблему педагогічної організації дозвілля досліджували А. Кузьмінський, Б. Брилін, А. Воловик, М. Фіцула, Г. Троцко, В. Воловик, Ю. Жданович, В. Лупійчук, В. Омеляненко, Н. Цимбалюк, І. Петрова, А. Цьось та інші науковці.

Теоретико-методологічні основи розвитку особистості у сфері вільного часу висвітлили М. Аріарський, В. Кірсанов, В. Піча, М. Поплавський, О. Сасихов, Ю. Стрельцов, В. Тріудін; питання дитячого дозвілля - Н. Путіловська, В. Ручкіна, Т. Сущенко, В. Терський, С. Шмаков; теорію та методику ігрової діяльності дітей - Л. Виготський, Н. Донченко, Д. Ельконін, С. Русова, А. Співаковська, психолого-педагогічну характеристику учнів

молодшого шкільного - Л. Божович, А. Хрипкова, психологічні аспекти особистісної регуляції часу - К. Абульханова-Славська, формування особистості - С. Рубінштейн, Б. Ананьєв, А. Леонтєв.

Тематика виховної та дозвіллевої роботи з дітьми молодшого шкільного віку на основі української народної педагогіки знайшла висвітлення в роботах вітчизняних науковців. Так, питання виховання досліджували Т. Дем'янюк, Г. Кловак, В. Коротеєва, Г. Майборода, Н. Чернуха, П. Щербань; особливості використання української народної педагогіки в художньо-масовій роботі закладів культури і дозвілля висвітлила С. Кравченко; Н. Соломко зосередила увагу на формуванні творчої активності старшокласників в умовах фольклорно-етнографічного об'єднання.

Аналіз названих робіт є підставою для висновків, що вони розкривають лише деякі аспекти побутування української народної педагогіки в дитячому дозвіллі і не враховують педагогічних умов організації дозвілля молодших школярів. Доведено, що залучення дитини з раннього віку до української народної педагогіки є основою для формування духовних, моральних та естетичних ідеалів нації, того, що називають "етнічною свідомістю" і "національним характером".

У зв'язку з цим проблематика формування дозвіллевої культури дітей молодшого шкільного віку засобами народної педагогіки бачиться нами як оптимальний шлях вирішення організаційно-змістових основ дитячої дозвіллевої діяльності у досліджуваній проблемі.

Незважаючи на певні наукові дослідження дозвілля молодших школярів засобами дитячого фольклору, проблема на сьогоднішній день залишається недостатньо вивченою, що і обумовило вибір теми магістерського дослідження: *«Організація дозвілля молодших школярів засобами української народної педагогіки»*.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати організацію дозвілля молодших школярів засобами української народної педагогіки та емпірично дослідити її стан в умовах НУШ.

Задачі дослідження :

1) проаналізувати науково-педагогічну літературу в межах означеної теми, узагальнити теоретичні аспекти організації дозвілля молодших школярів засобами української народної педагогіки;

2) уточнити категоріальний апарат дослідження, дати змістову характеристику дитячого дозвілля;

3) вивчити стан організації дозвіллевої діяльності молодших школярів в умовах Нової української школи;

4) обґрунтувати педагогічні умови організації дозвілля молодших школярів засобами української народної педагогіки.

Об'єкт дослідження: культурно-дозвіллева діяльність молодших школярів.

Предмет дослідження: організація дозвілля молодших школярів на засадах української народної педагогіки.

Методи дослідження: вивчення науково-теоретичної та методичної літератури по досліджуваній темі, аналіз, узагальнення та систематизація матеріалу, констатувальний експеримент, анкетування, бесіди (індивідуальні та групові), спостереження, аналіз сценаріїв та дитячих дозвіллевих заходів, проектування форм дитячого дозвілля, математична обробка одержаних даних.

Теоретичне значення дослідження полягає в аналізі ідеї вітчизняних і зарубіжних педагогів та психологів про діяльність і творчу сутність особистості, активність суб'єкта у пізнавальній діяльності; загальнотеоретичні та методологічні положення філософії, психології, педагогіки щодо організації дозвіллевої діяльності молодших школярів.

Практичне значення дослідження полягає в розкритті педагогічних умов та методики організації дозвілля молодших школярів засобами української народної педагогіки та обґрунтуванні ефективності дитячого фольклорно-ігрового дозвілля молодших школярів.

Результати дослідження можуть бути використані в ЗВО при читанні курсів «Сучасні технології виховання», «Організація дозвіллево-ігрової діяльності молодших школярів», «Організація освітнього процесу в групі продовженого дня», а також вчителі початкової школи можуть використати

представлену в роботі інформацію при організації дозвілля молодших школярів на перервах та в позаурочний час.

Структура магістерської роботи складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОЗВІЛЛЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ

1.1. Дитяче дозвілля молодших школярів – як соціально-культурне та педагогічне явище

Дитяча дозвіллева культура – результат довготривалого соціально-культурного розвитку людини і суспільства. Її еволюція започаткована в первісному побутовому синкретизмі [43]. Аналізуючи систему життєдіяльності первісної людини, О.Любар, М.Стельмахович відзначають, що в ній мало місце і дозвілля, яке заповнювалось колективним поїданням вбитого звіра-тотема та віддані йому почестей у формі ритуальних ігор і танців, обрядами ініціацій та спілкуванням [43]. Вони мали велике значення в системі життєдіяльності первісної людини, процесі виховання дітей як суб'єктів суспільної практики [43].

Еволюція матеріальної та духовної сфери буття людини сприяла появі чуттєвого розуміння часу, що на вищих етапах розвитку культури привело до виникнення поняття про соціальний час [16]. Цей період наступив у добу неоліту (VI - III тис. до н.е.), коли на зміну полюванню, рибній ловлі та збиральництву прийшло відтворююче господарство [16, с.50]. Воно сприяло появі важливого феномену - "вільного часу", форми його організації – свята і внесло в соціальне життя елемент ритму та часової упорядкованості, даруючи культурні форми спілкування [16]. Це була особлива фаза життя людини, не пов'язана із матеріально-виробничим процесом, але разом з тим така діяльність, яка була вагомим фактором розвитку культури взагалі і художньої зокрема. В сфері свята зароджується, - на думку Є.В.Анічкова, - естетична свідомість, яка об'єктивізується в пісні, музиці, драматичній грі, танці, позитивних емоціях [32].

Формування святкової культури в рамках досліджуваної теми відбувалось на основі аналізу ритуально – ігрової пантоміми мисливців та рибалок, згодом – тваринницько-землеробського типу господарювання та особливого міфологічного світогляду, сформованого під впливом середовища, специфічного побуту та соціальної організації життя людей [9;12; 16;18;46; 57].

Виникнення нового типу господарської діяльності сприяло диференціації трудової зайнятості населення і привело до зміни місця дітей у системі виробництва та суспільних відносин. За ними залишились лише нескладні види робіт, на які затрачалась незначна кількість часу. Таким чином у дітей появляється власний вільний час, який заповнюється ігровою діяльністю. Техніка її виконання та змістова основа перейнялась дітьми від спільних із дорослими ритуально – ігрових дійств. Первинною формою ігрової діяльності була імітаційна (наслідувальна), пізніше виникає імпровізаційна (творча). Таку ігрову діяльність Д.Б.Ельконін називає рольовою [83]. Її поява сприяла вивченню досить важливого питання - історичного походження дитинства. Сутність цього феномену визначив французький історик Ф. Арієс. "Поняття дитинства, підкреслює він, - означає усвідомлення специфічної природи дитинства, того, що відрізняє дитину від дорослого" [3, с.211]. Це - дитяча гра, художня творчість, фольклор, спілкування та комунікативна поведінка.

Отже, трудова діяльність, ритуально-магічна пантоміма, вільний час, свято і гра сприяли появі не лише інституту дитинства, як автономної реальності, але й своєрідної субкультури, яка має власну мову, структуру, функції та традиції. При цьому важливою формою побутування цієї субкультури стало дозвілля. Первинними елементами дитинства і дитячого дозвілля являються розваги, ігри, ігрові забави, іграшки та специфічне дитяче спілкування.

Нові тенденції розвитку дитячого дозвілля в Київській Русі та на інших землях відбулись під впливом християнських ідей [3].

У XVI – XVII ст. з появою закладів освіти виділяється дитяче дозвілля шкільного типу. Науковці стверджують, що формами його проведення були обрядово – ігрові дійства і традиційні забави в рамках релігійних свят. Новим змістом наповнюються вечірки, виникає шкільний театр [11]. У XVIII – XIX ст. в побут дітей прийшли ігрові атракціони (каруселі, райки) [12], у містах взимку готували льодяні гори та веселі балагани, в селах з'явилися ігри соціально – побутової тематики: “Багатий і бідний”, “Крамар”, “Корчма” [11].

У XX столітті сформувалась цілісна система закладів дитячого дозвілля (оздоровчі заклади, Будинки школярів, театри, бібліотеки, кінотеатри, будинки

юних техніків, натуралістів, художні, музичні та спортивні школи, парки, центри естетичного виховання, залізниця), у яких проводилась широка культурно – освітня діяльність, що мала забезпечити різноманітні напрямки комуністичного виховання дітей шкільного віку (ідейно – політичне, трудове, моральне, військово – патріотичне, атеїстичне, естетичне, фізичне). Розважально – ігровий компонент позанавчальної діяльності був також підпорядкований цій меті, тому не займав важливого місця в організованому дитячому дозвіллі. Українські народні ігри продовжували жити лише в дворовому дозвіллі з ініціативи самих дітей у сільській місцевості.

Велику роль у житті дітей ігрового етапу (від 1-го року до 7) займали іграшки - матеріальні предмети, які відтворювали речі побуту, явища навколишньої дійсності, господарської діяльності, образи людей різного віку і статі, рослинний і тваринний світ, а також певного соціального стану. Дослідники народної іграшки відзначають її важливий педагогічний потенціал у розвитку пізнавальної, фізичної та духовно-етичної сфери дитини, освоєнні народного досвіду життєдіяльності, - підкреслює С.С. Найден [46]. За допомогою іграшки дитина залучалась до різноманітної ігрової діяльності. Дівчатка грались ляльками, а також модифікованими речами хатнього та господарського вжитку "жіночого" призначення – ложками, мисками, рублями, горщиками (інвентар для качання одягу) тощо. Хлопчики – косами, возиками, стукалками, сокирками, млиночками тобто – своєрідними предметами "чоловічого" користування.

Аналіз етнографічних матеріалів, зібраних дослідниками в різних регіонах України, свідчить, що гра виступала невідомою частиною духовної культури та формою усної народної творчості. Ігри протягом століть формували естетичні смаки і морально – етичну основу розвитку особистості школяра, були, як підкреслюють автори антології українських народних ігор “Дзига” [12]. У педагогічних поглядах дослідників гра - джерело радості для дитини [21].

Отже, гра - форма вираження світу дитинства, де живуть пізнання, спілкування, творчість, фантазія, насолода, задоволення, самовираження,

духовне та фізичне удосконалення. "Відсутність гри у дитячому віці, - вважає М.В. Дьомін, - робить неможливим процес становлення особистості" [19].

Ігри - найбагатший жанр дитячого фольклору. Наукові дослідження ігрової культури і фольклору на теренах України дозволяють поглянути на нього як на цілісну систему, в якій побутували різні види ігор. Підходи вчених щодо їх класифікації неоднакові, і цим самим підтверджується думка про складність цієї системи.

Одним із перших таку спробу зробив П.І. Іванов, описавши ігри із Куп'янського повіту Харківської губернії др. пол. XIX ст. Він поділяв їх на одинадцять груп, виходячи з таких ознак: наявності знаряддя у грі (м'ячів, палиць, ножів), логічного змісту (купівля - продаж, пекло, крадіжка), ігри з діалогами (приспівками, піснями, віршами), спортивні рухливі ігри [19]. С.М.Ісаєвич упорядкував ігри з околиць Переяслава у чотири групи: ігри з м'ячем, ігри в карти, палиці та кості і збірну дружину - де помістив усі зразки, що не вклялись в перші групи [19].

Багатоступеневу класифікацію народних ігор запропонували російські етнографи. Так В.М. Всеволодський-Генгросс поділив їх на три типологічні групи: драматичні, спортивні, орнаментальні [14, с.66]. М.М.Мельников виділив лише такі групи ігор, які несуть художній образ і мають право називатись творами мистецтва. Визначаючими ознаками систематизації виступають структура гри та спосіб втілення художнього образу: а) формально - рольові ігри без поетичного тексту; б) формально-ігрові форми з ігровими приспівками; в) рольові ігри з ігровими примовками; г) ігри-імпровізації [18]. В.М. Григор'єв виділяє в ігровій системі дітей більше шестидесяти видів та підвидів, що робить її насправді неосяжною [18].

Сучасні українські дослідники (А.П. Обертинська, Г.В. Довженок, Н.П. Донченко) запропонували свої класифікаційні варіанти. А.П.Обертинська українські народні ігри поділила за статево – віковими ознаками (дитячі, дівочі, парубоцькі, мішані) [48].

Щодо систематизації ігор, то її подають А.Н.Кирилович, Е.І. Сявавко та Л.С. Худаш. В ній виділяється два типи ігор: а) ігри, пов'язані із сімейним

побутом; б) ігри розвиваючого характеру. Крім цього, в їх системі є ігри етичного плану, суто дівчачі, святкові, а також ігри-моделі поведінки звірів і птахів [19].

В основу вибору класифікаційних ознак покладено етнографічний, етнокультурологічний та етнопедagogічний підходи, що найповніше виражають систему дитячого дозвілля (традиційного). Її складають види дозвілля, що визначаються за змістовно - діяльним компонентом (корелятивне, розважально-ігрове, пізнавальне), та за календарними фазами часу (буденне, недільне, святкове). Формами їх проведення були ігри, творча діяльність (вишивання, в'язання, виготовлення іграшок, певних предметів декоративно-ужиткового призначення із дерева, соломки, лози, глини), розваги, забави, комунікативні форми та обрядові дійства [35].

Творча діяльність здійснювалась у будні дні і являла собою одночасно працю і відпочинок (корелятивний відпочинок). Їх виконання у неділю та святкові дні заборонялось православними традиціями. При цьому, даний вид дозвілля поширювався на помічні форми життєдіяльності дітей 7-ми – 12 - ти років. А саме - догляд за меншими дітьми, виконання нескладних господарсько-побутових робіт, випасання домашньої птиці та худоби, збирання ягід, грибів та рибна ловля. Перші три давали можливість поєднувати творчу, господарську та ігрову діяльність. Так, наприклад, на місцях випасу худоби, хлопчики обладнували спеціальні ігрові площадки.

Комунікативні форми побутували у буденному, недільному та присвятному дозвіллі. В їх основі лежало спілкування дітей між собою та з дорослими. Спілкування здійснювалось під час спільних занять творчою діяльністю, в розвагах та забавах, а також із старшими людьми та казкарями, до яких приходили малюків послухати різні оповіді про цікаві події, минуле, страшні історії та казки [37].

Розваги та забави відбувались у неділю, святкові та присвятні дні являли собою комплексні ігрові програми, побудовані із різних жанрів дитячого фольклору. На Західному Поліссі зустрічаються й інші назви: забавки, гулянки,

гулі. Всі вони характеризуються як колективні форми дитячого дозвілля з ігровою основою.

В науковій літературі знаходимо спроби дати визначення суті забав, розваг та ігор. Одним із перших це питання підняв Т.Франко. Він підкреслював, що гру від забави відрізняє змагальний чинник [76]. Таку ж відмінність відстоювала О.Суховерська [150]. Якщо ж вдатись до аналізу цих понять звернувшись до "Етимологічного словника української мови" то маємо такі тлумачення слів: "грати" - рухатися, "бавити" - говорити, розповідати, розважати. У словнику української мови П. Білецького-Носенка слово "забава" пояснюється як "веселощі, задоволення", а "розвага" - як "утішати", "забавляти"[151].

Специфіку розваг виділяє І.Срезневський в "Матеріалах до словаря древнерусского языка". «Розважатися» - на його думку, -» розбігтися в різні сторони" [67]. Таким чином, народна гра була представлена, як своєрідна форма рухової активності різного рівня, що визначається змістовим компонентом і містить змагальний чинник. Розвага - сукупність ігрових видів діяльності дітей, побудованих на руховій активності. Забава - сукупність ігрових видів діяльності дітей, побудованих на музичному, словесному та потішному фольклорі з невеликою руховою активністю, або відсутньою взагалі».

Названі форми дитячого дозвілля побутували як автономні, і разом з тим виступали, як дві частини рекреативного процесу. Наукові дослідження засвідчили, що найчастіше першими починались розваги, потім переходили у забаву, і, на кінець, дозвільний час завершувався комунікативними видами діяльності. Розваги відбувались у різні періоди року, а забави - лише від Великодня до Покрови [9].

Зимові проходили у неділю, присвятні та будні дні і складались із відповідних порі ігор: "Сніжки", "Два морози", "Білі та сірі зайці", "Крута миша", "Крутила", "Ведмеді", ігрових обрядових дійств, а також катання на санках і саморобних коньках. Лижі з'явились у дитячому дозвіллі у 30-х роках ХХ ст.

З початком весни програма розваг складалась із ігор гойдалкового типу та рухливих. Діти збирались на своїх улюблених місцях., які за характеристикою

В.Скуратівського були своєрідними дитячими садками і клубами [64, с.101]. Там влаштовувалась гойдалка на міцній гілці дуба, липи чи дикої груші. Через неї перекидалась шнурівка, зав'язувалась знизу і для зручності сидіння чи стояння клалась дощечка. Гойдання мало організований характер і передбачало різного роду змагання - ігри: а) хто розгойдається найвище сидячи або стоячи; б) хто найдовше буде гойдатись після сильного розкачування (по одному чи парами). Часто такі ігри передбачали поділ на команди. Конфліктні ситуації вирішували самостійно, останнє слово у таких випадках було за найавторитетнішою дитиною. Гойдання з часом змінювалось рухливими іграми різних видів. Серед них - "Хованка", "Літав горобейко", "Залізний дід" та ін.

Розваги літньої пори відзначались великою різноманітністю. У їх програмах була велика кількість різних видів ігор і тематичних розваг. Місцями проведення ставали не лише двори та вулиці, але й левади, гаї, підліски, роги сіл, територія біля ставків і річок. Тематика ігор була пов'язана із трудовою діяльністю, навколишньою природою, рослинним і тваринним світом, побутом, сімейними та громадськими відносинами. Зокрема: "Гладишки", "Сліпий Панас", "Хустинка", "У лісі", "Копички".

Побутовали і тематичні розваги, пов'язані із збиранням квітів і ягід, а також із косінням сіна. Перші були характерні у дівчаток, другі - у хлопчиків. Крім виплітання вінків, гралися "квіткові" ігри: "Ромашка", "Мак", "Волошки", "Мати - й - мачуха", "Букет" та ін. Хлопчики любляли "капельюхові" розваги, їх складали конкурси на оригінальний капелюх та ігри: "Латка", "Шляпки", "Гори".

Осіньна пора теж була багата на тематичні розваги. Їх назви характеризують предмет ігрових дійств: "Гарбузяні", "Капустяні", "Горобинові", "Жолудяні", "Кукурудзяні" тощо. Вони передбачали виготовлення із названих рослин чи плодів маски, чучела, головного убору або костюма. Такі розваги відбувалися під вечір та ввечері не лише ради їх самих, але й з метою "настрахати" дорослих. Цим самим діти відтворювали зміст переказів і легенд про нечисту силу, яка з настанням холодів прагне поселитися на горищах, та димарях хат.

Аналіз змісту розваг і забав дає можливість прослідкувати технологію введення дитини в їх ігрову основу, що є досить цінним у реалізації мети нашого

дослідження. Цю функцію виконували різноманітні види української народної педагогіки, які поповнювали репертуар своїх носіїв поетапно: від простих до більш складних у відповідності із особливостями психічного розвитку.

Одними із перших жанрів, що закладав основи дитячого дозвілля, були імітаційні ігри. В них дитина реалізувала своє сприйняття навколишньої дійсності. Серед цієї групи ігор виділяємо ігри із предметами та рухливі, прості за сюжетом, з невеликою кількістю дійових осіб і нескладними ролями. До них відносимо ігри: "Совонька", "Піжмурки", "Бусьок", "Вовк і гуси".

Дорослішання дітей вимагало і більш складного ігрового матеріалу. На зміну простим іграм першого етапу життя прийшли складні сюжетні з великою кількістю ролей. Серед них - "В конопель", "Відьма", "У ворона", "Гуси", "У лісі" тощо. Значна частина ігор розпочиналась лічилками. Крім організаційної, лічилки виконували, вважає С.Г. Барташевич, - естетичну та магічну функції [65, с.22]. Цим самим вони підкреслювали віру дітей у числа та бажання придати загадковість словесним співзвуччям.

У дитячому дозвіллі жила і казково-епічна традиція. Вона передавалась від покоління до покоління, нашими бабусями, дідусями, мамами та іншими. Вони були предметом уваги Лесі Українки, яка записала декілька казок із Волині та Полісся і використала їх чарівний світ у створенні драми-феєрії "Лісова пісня".

Доповнювали систему дитячого дозвілля страшилки – це своєрідні оповіді про страшні випадки, які траплялись з доповідачами (реальні чи вигадані). М.М.Мельников відзначає, що страшилки - жанр істинно дитячий. У середовищі дітей страшилки були особливо поширеними [24].

Крім перерахованих жанрів дитячого дозвіллевого фольклору слід виділити: дражнилки та прозивалки. Протилежність дражнилкам складають мирилки, - засоби налагодження стосунків.

Досить вагоме місце в системі традиційного дитячого дозвілля займає святкове, даруючи урочисту ідеальну фазу життя та можливість духовно і фізично відчувати гармонію буття. На відміну від буденного чи недільного дозвілля, яке не залежало від дорослих, а являло собою автономну модель,

функціонуючу в рамках традицій, святкове виступає як складова частина загального святкового процесу, що відбувається в часі та просторі.

Роль дітей в ньому була визначена змістовою основою свята і реалізувалась у спільних діях із дорослими: батьками, сусідами, чи іншими родичами. Цілісна модель дитячого святкового дозвілля характеризується поліфункціональністю, масовістю, видовищністю, ігровою основою та розважальністю. В ній виділяють тематичні види в залежності від святкового циклу: Різдвяні, Новорічні, Великодні, Троїцькі, Спасівські. Основною формою дитячої дозвіллевої діяльності в цей період були обрядово-ігрові дійства і святкові забави.

Охарактеризована система дитячого дозвілля побутувала до кінця 50 – х років ХХ ст.. як пласт культури малих містечок і сіл. Аналіз її змістової основи засвідчив, що вона мала можливість реалізувати не лише різноманітні рекреативні потреби дітей (естетичні, емоційні, комунікативні, гедоністичні, художньо-творчі, розважальні, фізично – розвиваючі), але й спряла введенню їх в духовну філіацію етносу. Поступове вивітрювання значної частини традиційних дозвіллевих елементів із дитячого середовища пов'язане із змінами в побуті (Б. Путілов) [74] та організацією всеохоплюючої системи комуністичного виховання, в якій не знайшлося місця православним святам, обрядам, народним іграм.

Розглянувши різні види традиційного дозвілля дітей 7-ми - 12 р. маємо можливість визначити основні організаційно - змістові компоненти його побутування: дитячий фольклор та дитяча традиція. Дитячий фольклор - це сукупність творів, що становлять репертуар дітей, - вважав Г.С.Виноградов, і поділяв його на п'ять розділів: ігровий, потішний, побутовий, календарний і сатиричну лірику [175]. Власні системи класифікації запропонували О.І. Капіца, В.А.Василенко, Г.В. Довженок, П.А. Бессонов.

Проаналізувавши систему української народної педагогіки, ми, враховуючи досвід його групування та специфіку виділили такі види, поклавши в основу техніку виконання: ігровий, словесний, музичний, танцювальний,

драматичний, обрядовий. Разом із цим підкреслюємо, що ігрове начало в позаігрових жанрах достатньо відчутне [68].

У дитячому середовищі побутувало близько двадцяти жанрів дитячого фольклору, що заповнювали вільний час своїх споживачів у будні й присвятки, неділю та свята. Вони були невіддільні від світу дитинства та дитячих традицій, виступали способом їх об'єктивізації і реалізували комунікативну, регулятивну, інформаційну, психотерапевтичну, виховну та проєктивну функції.

Ефективність цього процесу залежить від типу трансмісії культури. Їх визначила американська дослідниця М. Мід. Це такі: постфігуративна, кофігуративна і префігуративна [45, с.322]. Перший являється найоптимальнішим, так як відбувається системі життєдіяльності трьох поколінь. В наш час він побутує в основному в сільській місцевості. Щодо ситуації в малих містечках та урбанізованих поселеннях, то в них домінують кофігуративні та префігуративні шляхи передачі. Це учіння дітей у дітей - ровесників, а також учіння дорослих у дітей. Така тенденція досить яскраво відображає наш час і вимагає пошуку інноваційних форм "вживлення" дитячого фольклору у дитяче середовище.

Народні традиції є могутнім засобом виховання у молодших школярів основ моралі — честі, совісті, гідності, скромності, правдивості, працелюбності, справедливості тощо.

1.2. Погляди вчених на сутнісний аналіз понять «дозвілля», «дозвіллєва діяльність» та їх виховні можливості

Аналіз теоретичних наукових праць, присвячених дослідженню сучасної культури (термін О. Жорнової) дітей молодшого шкільного віку засвідчив [26, с.50], що в них розкриті лише її окремі аспекти: система педагогічно організованої виховної та позаурочної діяльності. Такий стан вивчення даного питання є недостатнім. У зв'язку з цим виникла необхідність розглянути проблему зайнятості молодших школярів у післяурочний час, на свята, у вихідні дні та під час різних канікул як єдину поліфункціональну систему. Такий підхід до вирішення піднятої проблеми обумовив введення в стратегію і тактику

нашого дослідження категорії “дитяча дозвіллева культура”, як вищий рівень організації вільного часу.

Вчені трактують так поняття дозвілля як специфічну сферу життя особистості та суспільства в цілому, що містить у собі важливі виховні можливості.

Враховуючи факт визнання категорії “дозвілля” явищем історичним, розгляд проблематики нашого дослідження бачиться ефективним у двох напрямках:

а) загальному, в якому зосереджена увага на еволюції та теоретичному обґрунтуванні понять “вільний час”, “відпочинок”, “дозвілля”, “розваги”, “піднесена діяльність”, “культурно – дозвіллева діяльність”,

б) спеціальному, де характеризується процес розвитку та сутність дитячого дозвілля.

Науковці виділяють такі характерні ознаки дозвіллевої діяльності, як: 1) бажання та прагнення займатися дозвіллевою діяльністю; 2) вибір різноманітних видів дозвілля; 3) та взаємозв’язок дозвіллевої діяльності та морально-культурного розвитку особистості учня; 4) відповідність соціально-корисному, нейтральному чи асоціальному характеру діяльності.

Важливою особливістю дозвілля є те, що воно сприяє прагнення сучасних дітей до самореалізації і допомагає активізувати їх творчу активність.

Вперше в історії культурологічної науки теоретичне вивчення невиробничої сфери життєдіяльності дитини належать відомому філософу Конфуцію. Науковець визначає дозвілля як святкову фазою буття [49]. У контексті нашого дослідження дана теза являється досить актуальною, так як дає можливість підійти до структуризації часу життя дітей.

Платон у “Законах” вперше визначив соціальну суть дозвілля.

Аристотель, розробляючи теорію вільного часу, акцентує на його ролі у розкритті творчих потенцій особистості [68].

Досить цінним у проблематиці нашого дослідження є думка про те, що для раціонального використання вільного часу необхідно виховувати себе, а дітей цьому повинні вчити дорослі.

Характеристику вікових особливостей людини в різні періоди життя знаходимо у Цицерона. ”Кожному віку даний свій час” – наголошує він і радить все в житті починати вчасно та ефективно витратити власний час на різних етапах життєвого шляху [45]. Ця теза дозволяє розглядати дитяче дозвілля як важливу умову формування людської особистості у дитячому віці.

Продовження даної думки зустрічаємо у Старому Завіті в Книзі Екклесіаста: «Всьому свій час – час плакати, і час сміятись, тужити і танцювати» [13].

Після розпаду античного світу в Європі, Північній Африці, на Близькому та Середньому Сході утверджується епоха ідентифікації дозвілля з невинною бездіяльністю, відкидаючи цінності дозвілля

У філософії середньовіччя вказано на те, що ціннісний аспект часу переходить на сакральний (святий) час, а час людського буття уявляється обезціненим [65].

Епоха Відродження вносить нове розуміння часу і суттєво змінює його. Час бачиться як дорогоцінна річ, володіти якою означає “окультуруватися “ з нею. Зростає розуміння цінності часу, появляється усвідомлення прогностувальних можливостей власної діяльності, власної долі, яку можна творити самому [65].

Питання раціонального проведення часу піднімає в “Повчанні дітям” видатний діяч Київської Русі Володимир Мономах. Він радить: «не лінуватись на все хороше – трудитись, добро творити, старших поважати, рано вставати, Бога та Сонце прославляти, в полудень відпочивати» [55, с.30-31].

Проникнення у духовну сутність людини та її буття характерне для філософських ідей в Україні кін. XVI-XVIII ст. В них знаходимо цікаві і корисні для нашого дослідження думки ігумена Дубенського монастиря Віталія, який відзначає, що добру мирському властиво народжувати віху і радість [55].

У XIX ст. в системі наукових досліджень проблем життєдіяльності суспільства з’являються роботи К. Маркса, в яких обґрунтовує теорію вільного часу, дозвілля та піднесеної діяльності [79]. Першу називає суспільним багатством, що дає людині можливість розкрити себе, проявити власні здібності.

Разом з цим, вільний час являє собою дозвілля так і піднесену діяльність, хоча повністю не зводиться до них. Дозвілля та піднесена діяльність виступають як різні рівні реалізації особистості. У дозвіллі відбувається споживання культури, а в піднесеній діяльності реалізується творчий потенціал людини. Спробу перенести ці рівні у систему дитячого дозвілля є досить ефективним шляхом моделювання сучасних технологій організації вільного часу дітей молодшого шкільного віку, що мають мінливі інтереси, види і форми дозвіллевої зайнятості.

Вияснення сутності дозвілля знаходимо і в тлумачних словниках названого періоду. Даль В.І. визначає його як незайнятий час, час для розваг [12; 16; 79].

Дитяче дозвілля предметом наукових студій стає в ХІХ ст... Їх зустрічаємо в роботах К.Д. Ушинського та Д.І. Писарєва.

К.Д. Ушинський надавав велику роль саме відпочинку школярів, але разом з цим підкреслював, що він має бути змістово-діяльним [73, с.143]. Важливим засобом організації дитячого відпочинку педагог вважав фольклорну спадщину, зокрема ігри та казки.

Як поліфункціональне явище бачили позашкільну роботу педагоги 20-х років (А.У. Зеленко, К.І. Львов, П.І. Смолін, М.А. Рибнікова). Вони вважали її основою всебічного розвитку дитини, а також стимулом до навчання.

У 20-х роках ХХ ст. активізуються питання дослідження навчальної (урочної) та поза навчальної діяльності школярів. Серед них – матеріали М.І. Бернштейна Автор звертає увагу на аспект кількісного та якісного розширення сфери діяльності учня у позаурочний час, де вони мають можливість перетворитись в активну діяльну особу.

Цілісна система формування всебічно розвиненої особистості була розроблена А.В. Луначарським У вирішенні цих завдань він бачив діалектику взаємозв'язку школи, позашкільної освіти та суспільства [42, с.374-375]

Як важливий резерв гармонійного розвитку особистості трактується дозвілля школярів у дослідженнях 60-х років. Його проблематика була пов'язана з питаннями вивчення структури учбового та вільного часу та змістовим компонентом останнього. В результаті проведеної роботи виявилось, що

школярі (в тому числі і старших класів) не розуміють сутності вільного часу і не завжди раціонально проводять його [42, с.375].

Педагогіці позашкільної діяльності дітей шкільного віку присвятила свою педагогічну діяльність Г.І. Фролова. При цьому слід було уточнити, що мається на увазі під терміном “аматорська діяльність”. Якщо це заняття художньою діяльністю, то варто виділити її як самостійний рівень в системі вільного часу (художнє творче дозвілля). Як автономний вид дозвіллевих занять трактує його В.М. Піменова, включаючи крім того, як різновид дозвілля відпочинок розважального характеру [77].

80-ті роки були особливо плідними у вирішення проблем організації дозвілля дітей шкільного віку (всіх вікових груп). В цей період з'являються роботи, що розкривають питання комплексного підходу. У контексті нашого дослідження досить цінним являється запропонований змістовий компонент дитячої дозвіллевої діяльності, так як відповідає її природній сутності. В системі наукового студіювання проблем дитячого дозвілля 80-х років ґрунтовними є роботи С.А. Шмакова, в яких він порушує ряд важливих теоретичних та методичних питань. А саме :характеризуючи його виховне та розвиваюче значення, автор бачить у дозвіллі сферу духовного розвитку, в якій втілюються природні потреби дітей у свободі та незалежності, самовираженні, спілкуванні, творчості [82].

Кравченко С.В. зосередила увагу на використанні фольклору в художньо – масовій роботі закладів культури [68]. Незважаючи на відсутність направленості її роботи у сферу дитячого дозвілля, вона є цікавою для нашого дослідження з точки зору змін художніх цінностей між поколіннями.

Шемет Л.В. студіювала питання освоєння фольклору дітьми у групових формах діяльності, підкреслюючи, що група являє собою соціокультурний механізм цього процесу. Такий підхід є досить ефективним, так як відповідає традиційній системі спілкування із фольклорними текстами і, відповідно, - їх засвоєння. На нашу думку в групових формах діяльності можлива і художньо – розважальна діяльність, адже розважальність є характерною рисою багатьох фольклорних жанрів.

Таким чином, на основі аналізу теоретико – методологічних засад еволюції дозвілля та його основних категорій, маємо можливість відзначити, що на сьогоднішній день відсутнє ґрунтовне дослідження проблематики дитячої дозвіллевой діяльності на основі фольклорної спадщини. А вона, як підкреслює М.М. Поплавський, являється важливим засобом реформування діяльнісного компоненту соціально – культурної галузі [82].

Проаналізувавши погляди культурологів, філософів та педагогів на основні категорії дозвіллезнавства, спробуємо охарактеризувати їх суть відносно системи дитячої дозвіллевой діяльності.

Питання диференціації дозвіллевой діяльності дітей шкільного віку, поставив Д.І. Писарєв у роботі “Школа і життя” [53, с.195]. Він наголосив, що “учням перших трьох класів найбільш корисно у вільний час бігати, грати і возитись, ніж сидіти спокійно”. Дітям радив читати і займатись ручним ремеслом... З дитинства корисно навчитись мистецтву раціонально проводити час тому, що вбиванням його є явище аморальним.

У контексті нашого дослідження важливим є висловлювання про роль традицій у стабілізації нових тенденцій у суспільстві. А. Камінський підкреслює, що проблемі вільного часу необхідно приділяти досить серйозну увагу в системі виховання, особливо в груповому дозвіллі.

У 90-х роках увага дослідників спрямовувалася на потребі розробки проблем методологічного забезпечення дослідження дозвілля як цілісного об’єкта наукового аналізу. З цією метою В.В. Кірсановим уточнено поняття “дозвілля” і виділено: «Три аспекти його тлумачення: 1) дозвілля - вільний, незайнятий час; 2) дозвілля – як вільна діяльність; 3) дозвілля - як стан чи психологічне переживання» [35, с.37-50].

Тобто відбувалося дослідження дозвілля через різні системи ідентифікації (в широкому розумінні це те, в якості чого дозвілля вивчається, усвідомлюється, переживається чи відчувається суб’єктом). Зміст даного поняття полягає в тому, що воно дозволяє не лише побудувати певну модель дослідження, але й означає новий методологічний рівень комплексних досліджень дозвілля

По фактору часу існують дві (лінійні) системи ідентифікації: у першій в якості системної ознаки (СО) виступає одиниця часу, а вторинного параметру (ІІ) – робочий час . У другій – в якості СО береться параметр попередньої системи. По фактору діяльності (мотиваційні параметри) виділяється чотири ідентифікаційні системи: 1) в якості параметра ІІ виступає інструментальність мети, яка направлена на реалізацію діяльностей розважального характеру, вважає С. Гордон, 2) параметр ІІ – самоутвердження. Вона трактує діяльність індивіда як мотивовану відчуттям ефективних змін у світі; 3) ця система ґрунтується на психологічному переживанні, детермінованою виступає така діяльність, в основі якої лежить радість від діяльності ; 4) двохвимірна модель, у якій діяльність в якості засобу тематично однорідна з метою, тобто є внутрішньо мотивованою. Тематична непов'язаність результату діяльності з метою означає зовні детерміновану [45].

По фактору розуміння дозвілля як стану чи психологічного переживання будуть наведені системи де в якості СО береться психологічне переживання, а в якості ІІ – параметр задоволення або відчуття свободи. Тобто відчуття учасником того, що той чи інший вид дозвіллевої діяльності виконується тому, що він сам прагне його виконати, а не внаслідок примусових характеристик ситуації. Два інших виміри – це мотивація (внутрішні збудники діяльності) та інструментальна ціль, тобто така, що направлена на кінцевий результат цієї діяльності [35].

Аналіз наукової літератури дозволив з'ясувати, що духовний потенціал людини, його формування під час чітко організованого дозвілля став дедалі більше привертати увагу багатьох науковців та вчителів-практиків. Цьому питанню присвятили свої роботи А. Воловик, В. Воловик, Ю. Жданович, В. Завацький, В. Кірсанов, В. Лупійчук, А. Цьось, К.Чорна та інші вітчизняні науковці. Вони вважають, що дозвілля виступає як фактор становлення та розвитку особистості дитини, засвоєння нею культурних і духовних цінностей, формування моральних якостей тощо.

На особливу увагу заслуговують праці Н. Цимбалюк, присвячені організації та методиці культурно-дозвіллевої діяльності, а також розробці

регіональних моделей дозвіллевої діяльності населення України [79]. Зокрема, велике значення для нашого дослідження мало розроблене дослідницею положення про суттєві впливи регіональних аспектів соціально-культурного розвитку на загальну характеристику культурно-дозвіллевої діяльності, що дає змогу констатувати наявність явища регіоналізації в площині культурного дозвілля.

Значну увагу при вивченні проблеми виховного потенціалу дозвілля привертають роботи російських авторів, котрі зробили значний внесок у розвиток теорії, методики і практики культурно-дозвіллевої діяльності: М. Аріарського, Д. Генкіна, А. Жаркова і М. Чижикова, Т. Кисельової, М. Максютіна, Ю. Стрельцова та інших.

Важливою в системі прикладних культурологічних досліджень на сучасному етапі є робота Ю.М. Перенчука, в якій розкривається сутність ігрової діяльності в художньо-масовому дозвіллі, в тому числі побудованому на національних традиціях [51, с.12]. Ці ідеї є досить ефективними в проблематиці проектування фольклорно – ігрових форм дитячого дозвілля.

Під час дозвілля формується світоглядна культура, потреби, смаки, почуття та емоції, колективістська свідомість, уміння. Дозвіллева діяльність створює можливості для творчості, що, у свою чергу, дає змогу більш об'ємно та різнобічно розбудовувати духовність конкретної особистості дитини.

Дозвілля — потужний засіб вияву талантів, зміцнення обдарувань. Оскільки поняття "дозвілля" слід розуміти як можливість людини займатися у вільний час різноманітною діяльністю за власним вибором, варто виділити триаду "вибір", "свобода" і "різноманітність" — поняття, які, на наш погляд, дають ключ до розуміння проблеми педагогічно доцільної організації дозвілля молодших школярів.

Розкриття й конкретизація принципів культурно-дозвіллевої діяльності передбачає обґрунтування теоретичних, соціально-політичних та організаційних засад її функціонування.

Будь-яке виховання стає перспективним, коли воно спрямоване не тільки на усвідомлення життєвого досвіду, але й передбачає вироблення й постійне

відновлення життєвої позиції, концепції своєї життєдіяльності, життєвої філософії. Творча дозвіллева діяльність піднімає особистість на новий рівень, створює спеціальні умови для самовираження, саморозвитку й самореалізації особистості.

Дозвілля – це частина вільного часу, заповнена заняттями розвиваючого характеру, що охоплюють пізнавальну, творчу, фізичну та розважальну сфери. Дитячу дозвіллеву культуру ми трактуємо як стан та рівень організації дозвілля суспільстві на певному етапі його розвитку, що являє систему діяльності дитини у вільному часі, що протікає у певному соціокультурному і географічному просторі і часі.

Таке розуміння дозвіллевої культури особистості уможливило виділення провідного компонента – діяльності. Саме в ній, на думку С. Рубінштейна, особистість і формується і проявляється [58, с.10]. Тому в контексті нашого дослідження важливим являється уточнення поняття “особистість” та “культура особистості”.

В даному контексті необхідно розглянути теорію мотивації, тому що саме вона виступає основою активності. Ми вважаємо, що для нашого дослідження найбільш визначальною є “мотивація дієвістю”.

Отже, аналіз теоретичних засад нашого дослідження дозволив констатувати, що сфера дитячого дозвілля була і залишається предметом вивчення різних галузей науки: філософії, педагогіки, соціології, прикладної культурології, психології. В них обгрунтовано його специфіку, зміст, структуру, функції, принципи, основні категорії. Проте інтерес до піднятої проблеми не вичерпується, він викликаний важливістю досліджуваного явища як у соціальному так і особистісному аспектах.

Доведено, що сфера дозвілля є цілісна педагогічна поліфункціональна система, що виступає вагомим засобом соціалізації та всебічного розвитку дитини на основі вільного вибору видів діяльності. Цим обумовлено введення в стратегію і тактику дослідження понять “дитяча дозвіллева культура”, “дозвіллева культура особистості” та уточнення основних категорій дитячого

дозвіллєзнавства: “вільний час“, “дозвілля”, “розваги”, “піднесена діяльність”, “відпочинок”.

Відзначено, що дитяча дозвіллева культура реалізується через різні типи діяльності:

- ❖ навчальну;
- ❖ пізнавальну,
- ❖ творчу;
- ❖ розвиваючу, фізичну;
- ❖ оздоровчу,
- ❖ розважально-ігрову,

ціннісно-орієнтаційну, які вибираються і здійснюються не заради якоїсь цілі, а заради діяльності дитини по інтересу. Вони відображають мотиваційну сферу школяра, її дозвілєві пріоритети, потреби, рівень розумового розвитку творчий потенціал, спрямованість інтересів і життєві цілі.

Таким чином, дозвіллева діяльність на сучасному етапі має стати тим фактором, який може допомогти особистості усвідомити її самоцінність. При цьому педагогіка дозвілля і культурно-просвітницька діяльність повинні діяти як єдина педагогічна система

1.3. Роль української народної педагогіки в організації дозвілля молодших школярів

Проаналізувавши нормативно-правову базу, можемо з впевненістю констатувати, що основне завдання виховання підростаючого покоління в нашій країні сьогодні знаходять відповіді у системі національного виховання. В Державній національній програмі „Освіта (Україна XXI століття)” завдання національного виховання, представлено як, — «... набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури» [20, с. 5]. Ці завдання

конкретизуються в складових виховання: моральному, розумовому, фізичному, трудовому та естетичному вихованні.

Виходячи з цих положень, провідною метою вдосконалення освіти є створення умов для розвитку особистості, генерування покоління людей, здатних наполегливо навчатися і ефективно працювати протягом життя, боронити і примножувати цінності й пріоритети національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати демократичну, суверенну, правову державу як невід'ємну складову світової спільноти. Оновлення сутності навчання – визначальна складова реформування освіти в країні і передбачає приведення його у відповідність із сучасними потребами особи і суспільства.

Все сказане вище повною мірою стосується й виховання дітей та молоді. Нинішнє українське суспільство потребує не лише розвитку альтернативних форм освіти, а й удосконалення всієї національної системи виховання, яка повинна відповідати потребам оновлення суспільства.

Слід зазначити, що посилення уваги до національного виховання характерне не лише для України. Створюючи виховну систему, кожен народ орієнтується на педагогічні здобутки минулих століть, адаптуючи їх до сучасних умов і беручи на озброєння те найкраще, що було створено попередніми поколіннями. Це підтверджує, зокрема, той факт, що виховні традиції різних народів в останні роки стали дедалі більше привертати увагу українських дослідників. Так, В. Домніч темою свого наукового дослідження обрала «Традиції виховання в народній педагогіці Іспанії», Л. Гребінник розглядає національні особливості вищої освіти в Німеччині [17.]. Для нашого дослідження важливим було те, що у своїх роботах автори виділяють головне, притаманне народній педагогіці того чи іншого народу, акцентуючи на звичаях, традиціях, специфіці родинного виховання, при цьому не з'ясовують відмінності в педагогіці окремих регіонів, а розглядають основні риси, що виділяють педагогіку певного народу з-поміж інших.

Науковці переконую, що сьогодні в Україні представлено нові напрямки, форми виховної роботи, які реалізують мету і завдання національного виховання. Могутнього розмаху в нашій державі набув рух за вивчення українознавства

(народознавства). На засадах народної педагогіки почала розвиватися освітньо-виховна система, покликана сприяти розвитку особистості і молодшого школяра.

Тобто, зміст освіти сьогодні має визначатися потребами національного відродження України, розбудови української державності, об'єктивною потребою формування національно свідомого громадянина. В дослідженні ми орієнтуємось на такий документ, як державна національна програма „Освіта (Україна ХХІ століття)”, в якому наголошується, що досягти цієї мети можна шляхом відродження традицій національної духовності, її історичних коренів [20, с. 24], тобто реалізації ідей і принципів національного виховання.

Провідну роль у національному вихованні має визначення *виховного ідеалу* як мети виховання, образ ідеальної людини, на який має орієнтуватись педагог у виховному процесі. «Ідеал – це уявлення про зразок людської поведінки і стосунків між людьми, що виходять із розуміння мети життя. Тому національний виховний ідеал базується на загальнолюдських цінностях і включає в себе ті риси, які відповідають духовності та звичаям даного народу» [43].

За Г.Ващенком «зміст національного виховного ідеалу залежить від державного устрою, світогляду, релігії і моралі, від рівня розвитку культури, від національних особливостей народу. Виховний ідеал — це мета виховання, образ ідеальної людини, на який має орієнтуватись педагог, виховуючи учнів. Виховний ідеал як мета виховання визначає систему освіти й виховання, її зміст, методи, форми» [43, с. 230].

Таким чином, *національне виховання* — це створена впродовж століть самим народом система поглядів, традицій, ідей, переконань, ідеалів, звичаїв покликаних формувати світоглядну свідомість і ціннісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід, надбання попередніх поколінь.

Відомо, що національне виховання включає широкий діапазон впливу на процес соціалізації особистості. При цьому хибно вважати, що національне виховання стосується лише українців, оминаючи інші народи, що проживають в Україні. Сучасна система національного виховання визначає такі його принципи: народності, природовідповідність, культуровідповідність, гуманізація, демократизація, етнізація [47, с. 245].

Науковець В.Ягупов, трактує: «народність українського виховання визначають його мова, побут, етнос, традиції, етикет, гумор тощо» [68, с. 487].

За визначенням видатного українського вченого М. Стельмаховича, народна педагогіка — «це система прийнятих у даній місцевості методів і засобів виховання, що передаються від покоління до покоління і засвоюються передусім як певні знання, вміння і навички» [68, с.5].

Вітчизняні дослідники одностайно стверджують, що український народ має міцні традиції національної гуманістичної педагогіки, яка виросла з виховних традицій слов'янського світу – її генетичну основу становить народна педагогіка Київської Русі. Подальше формування народної педагогіки відбувалося в певні етапи, пов'язані з історією України [68 та ін].

Важливим для нашого дослідження стало положення про визначальну роль родинного виховання, на чому наголошують практично всі українські дослідники народної педагогіки. Саме в родинному вихованні, в сім'ї формувалися корінь людяності, основа духовності, фундамент особистості. При цьому найбільша роль приділялася формуванню в дітей таких якостей, як доброта, справедливість, любов до свого народу, країни, працелюбність тощо. Варто відзначити, що першорядне значення надавалося виховному клімату сім'ї як основному чиннику формування особистості.

Велике значення для нашого дослідження мало з'ясування суті й методів *народної дидактики* – частини народної педагогіки, яка «відображає здобутки у галузі освіти й навчання, що виражаються в поглядах народу на принципи, зміст і методи навчання...» [48, с. 225].

У науковій літературі дається таке визначення народної дидактики: «Народна дидактика (від грецького „повчальний”) — це сукупність знань, вироблених народом, про закономірності процесу навчання, його принципи, методи, форми організації та відповідно до віку дітей особливості засвоєння ними знань, умінь, навичок. Це народна теорія освіти й навчання» [48].

При розкритті основних принципів, які реалізуються в народній педагогіці – це принцип природо відповідності, які спрямований на урахування задатків та схильностей школярів. Саме цей принцип високо цінував відомий

просвітителі Г. Сковорода [63]. Важливий також принцип наочності, який підтверджує народне прислів'я: «Краще один раз побачити, ніж сто разів почути». В усі часи педагоги намагалися використати такі ефективні принципи народної педагогіки, як свідомості, активності, міцності навчання. Для народу, а відтак і для послідовників народної педагогіки важливим був зв'язок освіти і життя, а саме органічне поєднання знань, умінь і навичок. Отримані знання мали допомогти дитині пізнати навколишній світ, зрозуміти зв'язок предметів і явищ. Навчання також завжди було виховуючим, воно розглядалося в народі як основний чинник становлення особистості — формування розуму й світогляду.

Серед інших важливих принципів дидактики, як будуть сприяти організації дозвілля молодших школярів засобами української народної педагогіки, це і принцип доступності навчання, принцип міцності навчання, принцип зв'язку навчання з життям та принцип виховуючого навчання [68, с.234-236].

Українські просвітителі, видатні діячі української культури в усі часи розуміли виховне значення народної педагогіки. Так, відомий український філософ-гуманіст, просвітитель, народний учитель Г.Сковорода (1722-1794) [63] надавав величезного значення вихованню, основаному на знанні народної культури та звичаїв. У його трактатах і поетичних творах викладено, зокрема, погляди на освіту, де великого значення надається «ідеї народності, що має пронизувати увесь процес навчання і виховання. Ґрунтуючись на народних поглядах щодо виховання особистості, він з великою повагою ставився до дітей, розвивав у них природні нахили, не пригнічував їхньої волі, виховував любов до Вітчизни, до народу, працелюбність, чесність, вдячність батькам і вчителям, зневагу до матеріальних благ і спокус» [63]. На педагогічні погляди Г. Сковороди дуже впливала народна мудрість, зокрема стосовно “народності” у вихованні та чесної праці як джерела радості.

Питання народності виховання розроблялось багатьма відомими українськими просвітителями, серед яких ми називаємо Т.Шевченка (1814-1861) — поета, мислителя, художника, громадського діяча. У своїх творах він висловлював думки про виховання, яке повинно виховувати кращі громадянські

риси, відданість народові. [80] Велике значення мала просвітницька діяльність Т. Шевченка, відстоювання ним принципів народної школи, на яких створювалися недільні школи в Україні. Створений Шевченком „Буквар Южнорусский” — перший підручник, написаний українською мовою (1860 рік) — містив дві народні думи, багато прислів'їв та приказок, тобто був спрямований на вивчення фольклору як вагомому засобу виховання дітей в українських родинах, спілкування дітей у школі рідною мовою, що надавало процесу навчання народного характеру. [80, с. 162-163]

Серед видатних діячів української освіти XVI-XVIII століття, які обстоювали народність освіти та виховання, дослідники називають також М. Костомарова (1817-1885) — українського і російського історика, громадського діяча, поета, публіциста, педагога. Заслуговує на увагу його праця „Книга буття українського народу”, де М. Костомаров з метою піднесення культури українців на перший план ставив справу народної освіти, зокрема, наполягав на вивченні народного життя, народної творчості, української мови/ [68, с. 50]

Письменник, учений, громадський діяч І. Франко (1856-1916) упродовж усього життя боровся за українську національну школу, обстоював необхідність створення підручників, пройнятих українським національним духом. Головною метою народознавства, зокрема українознавства, І. Франко вважав «не тільки глибоке вивчення, аналіз, систематизацію знань про українців, як етнос, а й піднесення національної гідності, свідомості, духовності на рівень найрозвинутіших народів світу» [76, с. 401-409].

Ідеєю створення української національної системи освіти пройняті педагогічні пошуки С. Русової (1856-1940). Важливе місце в системі національного виховання С. Русова відводила вивченню народної поезії, історії рідного краю, навчанню рідним словом, [61, с. 28].

Видатний український вчений XX ст. І. Огієнко (1882-1972) велику увагу приділяв народному родинному вихованню. Найголовнішим обов'язком батьків як перших вихователів дитини він вважав саме «виховання в любові та пошані до рідної землі, домівки, батьків і близьких, щоб дитина увібрала в себе той

духовний потенціал дорогоцінної скарбниці рідного народу, що дасть їй сили переборювати труднощі, з якими зустрінеться у своєму житті» [49, с. 14] . Відомий вислів І.Огієнка про виховне значення звичаїв та обрядів, яке в рамках нашої теми дуже актуальне: «Наші рідні звичаї, в яких ми виростили й виховувались довгими віками, мають велике значення, — бо це ж вони основа нашої культури, це та підвалина, на якій стоїть наш народ, як окрема нація» [49, с. 14].

Таким чином, на кінець XIX століття в Україні сформувалася стійка тенденція посилення уваги педагогів-практиків та науковців до національного виховання, надбань народної педагогіки та її впровадження в систему народної освіти.

В Україні в 1857 р. вийшов перший підручник з народної педагогіки О. Духновича, в якому було розвинуто передові надбання народної педагогіки, узагальнені досягнення багатовікового виховного досвіду. Слід зазначити, що в цьому виданні автор вперше вжив термін „народна педагогіка” для означення системи методів і засобів виховання. [25].

У 1864 році цей термін ввів у науковий обіг видатний педагог К.Ушинський, назвавши так досвід народу у справі виховання дітей. К.Ушинський підкреслював, що ніхто не в змозі змагатися з педагогічним генієм народу [73, с. 100]. Він, зокрема, наголошував, що система виховання, створена самим народом, «має ту виховну силу, якої немає в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях або запозичених в іншого народу» [73, с. 51].

К.Ушинський перший висунув і обґрунтував «важливе положення педагогічної теорії – вимогу народності виховання. Він доводив, що виховання не може бути ізольованим від історичного життя народу, прагнув розробити таку систему освіти, в якій би віддзеркалювався самий дух народу, його яскрава неповторність, особливості національної культури. Вчений вважав, що користування педагогічною досвідченістю іншого народу не завдасть шкоди тільки за умови, якщо в дитині міцно закладені національні основи, якщо вона перейнялась духом свого народу» [73, с. 15].

Зі слів Ушинського, виховання існує стільки віків, скільки існує сам народ. «Не педагогіка і не педагоги, але сам народ та його великі люди прокладають шлях у майбутнє, виховання тільки йде цим шляхом і, діючи заодно з іншими громадськими силами, допомагає йти ним окремим особам і новим поколінням» [73, с. 109].

Народна педагогіка протягом багатьох віків формувала модель особистості, той ідеал, якого прагнули досягти вихователі підростаючого покоління [68, с. 4]. Тому однією з важливих філософсько-світоглядних засад системи української народної педагогіки є положення про національний виховний ідеал особистості (І. Огієнко, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Т. Шевченко). У своїх педагогічних спостереженнях, дослідженнях, наукових працях ці автори, не даючи визначення виховного ідеалу, все ж сходилися на думці про необхідність наявності взірця для моделювання власної поведінки, моральних устоїв, життєвих принципів. Таким взірцем, об'єктом для наслідування могли б бути відомі історичні постаті, державні діячі, народні та літературні герої. Саме вони можуть стати прикладом для виховання у молодших школярів загальнолюдських цінностей.

На основі робіт перших українських просвітителів поняття виховного ідеалу сформулював Г. Ващенко, якого по праву вважають одним із творців української освітньо-виховної системи. В національну педагогіку він увійшов як автор багатьох досліджень, серед яких — «Виховний ідеал», "Виховання волі і характеру", «Система навчання», «Виховання любові до Батьківщини», «Загальні методи навчання» [9, с. 105].

Г.Ващенко створив і обґрунтував власну педагогічну систему, яка є органічною складовою вітчизняної педагогіки. Свідомо поставивши собі за мету творити національну педагогіку, він показав недосяжний для багатьох талановитих освітніх діячів, учених взірець педагогічної творчості, гармонійної єдності палкого патріотизму і високого професіоналізму, виявив провідні виховні традиції та ідеали на етапах розвитку української духовності.

Першим завданням у національному вихованні вчений вважав інтелектуальне виховання, другим завданням — виховання морально-релігійне,

третім — естетичне. Чільне місце у виховній концепції Г. Ващенко займають також трудове і фізичне виховання. Всі виділені нами напрямки мають поєднуватися між собою, а також бути спрямованими на досягнення людської досконалості, формування духовно багатого громадянина Української держави [9].

Прикладом для кожного українця мусять бути, за Ващенком, такі відомі постаті, як Володимир Великий, Святослав Хоробрий, Іван Мазепа, Богдан Хмельницький, Володимир Мономах, а також ті численні невідомі герої, що їх протягом віків виставляло з-поміж себе українське козацтво, міщанство і селянство, які все своє життя віддали боротьбі за щастя і добробут України [55, с. 141].

Педагогічна творчість відомого педагога В.Сухомлинського ґрунтувалася на народній педагогічній мудрості, народних виховних традиціях. Народ — живе, вічне джерело педагогічної мудрості, вважав Сухомлинський. На його переконання, народна педагогіка — це зосередження духовного життя народу, адже в ній розкриваються особливості національного характеру, обличчя народу. Керуючись її засадами, педагог прагнув виховати у школярів любов до Вітчизни, сім'ї, повагу до старших, пошану до праці, дбайливе ставлення до природи тощо.

В.Сухомлинський переконливо аргументував «концепцію виховання особистості на основі культурно-історичних традицій рідного народу. Вважаючи, що дитина найкраще засвоює матеріал, коли емоційно його переживає, він розробив методику уроків мислення на лоні природи, що стало великим надбанням педагогіки народознавства» [69].

У всій педагогічній спадщині В. Сухомлинського простежується ідея виховання любові до рідного краю. У роки тоталітаризму він першим почав «відроджувати і розбудовувати національну систему виховання. Основу його педагогічної спадщини становлять зразки народної творчості: казки, пісні, думи, прислів'я, приказки, легенди, що він називав вічним і невичерпним джерелом народної мудрості, головною підвалиною національного виховання» [69].

На високоморальності народної педагогіки наголошував у своїх дослідженнях О. Вишневський. На його переконання, вона високо підносить гідність людини, спонукає її розвивати свої найкращі риси [10, с. 133].

Великого значення народній педагогіці та її впровадженню у виховання дітей та молоді надає видатний вчений-педагог, науковець Академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор М. Стельмахович. Він видав фундаментальні праці, в яких розкрив українську народну педагогіку як цілісну і багатогранну систему принципів ідей, підходів і знань, яку починають глибоко пізнавати і впроваджувати в практику родинного, шкільного і позашкільного виховання дітей і молоді батьки, педагоги, представники громадськості [68, с. 38].

Посилаючись на широкий і різноманітний матеріал українського фольклору, етнографії, масової практики сімейного виховання, М.Стельмахович у низці своїх робіт розкрив сутність народної педагогіки, основні її досягнення, ідеали, функції, традиції, а відтак визначив роль і місце народної педагогіки у сучасному вихованні молоді. Виходячи з того, що «педагогіка у загальному розумінні слова – це наука про виховання, освіту й навчання підростаючого покоління», він дав таке визначення поняттю народна педагогіка: «Народною називаємо ту педагогіку, яку створив народ. Це галузь емпіричних педагогічних знань і досвіду трудящих мас, що виробляється у домінуючих серед народу поглядів на мету і завдання виховання, у сукупності народних засобів, умінь і навичок виховання та навчання» [68, с. 11].

Здобутки народної педагогіки використовують й інші науковці, розробляючи освітні програми та методичні рекомендації. Так, теоретичні засади національного виховання закладено у дослідженнях українських вчених М. Боришевського, Г. Ващенко, О. Вишневського, П. Ігнатенка, М. Стельмаховича, О. Сухомлинської та інших. Автори одностайно наголошують на необхідності використання в національному вихованні української національної ідеї, духовності, впровадженні демократичних засад навчання і виховання, гуманістичних цінностей. Цієї думки свого часу дотримувалися К. Ушинський, С. Русова, І. Огієнко, Г. Ващенко, А. Макаренко,

В. Сухомлинський; обстоюють сьогодні – В. Андрущенко, В. Кремень, Ю. Руденко, В. Ягупов та інші. Вітчизняні науковці наголошують на тому, що для виховання громадянина необхідно комплексно використовувати всі можливі підходи, що дасть змогу формувати не лише громадянина, а й особистість.

Роль національного виховання й, зокрема, народної педагогіки розглядає у своїх працях відомий український вчений Ю. Руденко. На його переконання, науково-теоретичні засади, духовні цінності сучасного українського виховання нерозривно пов'язані з відродженням та розвитком народної й наукової національної педагогіки. На його думку, сучасне виховання дітей та молоді має відповідати народній моралі, етноетиці, глибокій людяності.

Водночас найбільшу увагу Ю. Руденко приділяє козацькій педагогіці як найвищому здобутку народної педагогіки, сутність якої буде розкрито нижче.

Серед вітчизняних науковців він найглибше й найповніше розкрив особливості козацько-лицарського виховання й запропонував активне його впровадження на сучасному етапі; саме тому Ю.Руденка по праву називають "батьком козацької педагогіки"[59, с. 179].

Сучасна теорія педагогіки визначає виховання, яке є частиною соціалізації особистості, як здатність до розвитку протягом усього життя у процесі засвоєння і відтворення культури суспільства [59, с. 226].

В останні роки проблеми впровадження народної педагогіки привертають все більшу увагу не лише науковців, а й педагогів-практиків. Так, питання організації навчально-виховного процесу на засадах української народної педагогіки розглядаються під час всеукраїнських науково-практичних конференцій. Про зростання інтересу до народної педагогіки в наш час свідчить активізація за останні роки публікацій з цієї теми на сторінках періодичної преси. Актуалізує українську етнопедагогіку педагогічна преса: журнали «Дошкільне виховання», «Рідна школа», «Початкова школа», «Дивослово», тижневик «Освіта». Великої популярності набули такі українознавчі часописи, як «Берегиня» (редактор-засновник В. Скуратівський), «Народознавство» (М. Дмитренко), «Жива вода» (Д. Чередниченко), «Заграва» (Н. Колісник).

Таким чином, можна зробити висновок, що дослідники української народної педагогіки одностайні у твердженні про величезне значення надбань народного виховання та необхідність їх впровадження в сучасній освітньо-виховній системі. Щоправда, даючи загальну високу оцінку народній педагогіці, вони по-різному визначають пріоритети у впровадженні її засад.

Так, якщо свого часу українські просвітителі М. Драгоманов, М. Грушевський, С. Русова, О. Духнович та інші, високо цінуючи надбання народної педагогіки, здебільшого акцентували увагу на досвіді родинного виховання, то А. Волошин, І. Огієнко та ряд інших науковців найважливішою складовою народної педагогіки називали чинники демократичного виховання. У виховній концепції Г. Ващенка, розробленій на основі народної педагогіки, чільне місце відводиться інтелектуальному, морально-релігійному та естетичному вихованню. В. Сухомлинський пріоритетами національного виховання вважав виховання любові до рідного краю, а також використання багатств народної творчості, висуваючи концепцію виховання особистості на основі культурно-історичних традицій рідного народу.

Ряд дослідників, акцентуючи на необхідності патріотичного виховання, фізичного й морального розвитку, виокремлюють для практичного застосування козацьку педагогіку як найвищий здобуток української народної педагогіки. Це питання буде окремо розглянуто нижче.

Загалом всі сучасні дослідники, такі як В. Каюков, В. Кузь, І. Мартинюк, Ю. Руденко, З. Сергійчик, М. Стельмахович, Є. Сявавко, Д. Тхоржевський та інші сходяться на думці, що українська народна педагогіка має великі здобутки, які не втрачають своєї важливості й сьогодні, і певним чином впливають і на дозвіллеву діяльність школярів.

Народна педагогіка об'єднує такі важливі компоненти, як дитинознавство; батьківська, родинна педагогіка; народна дидактика; народна педагогічна деонтологія (вивчення морально-етичних проблем та ін.).

Слід зазначити, що особливості української народної педагогіки залежать від низки чинників — релігійних, соціально-побутових та геополітичних, які формують особистість нації, її менталітет. Українська народна педагогіка — це

відображення народного характеру, естетичних ідеалів, ставлення до добра й зла як у природі, так і в суспільному житті, відчуття субстанції буття.

При проведенні дослідження нами враховувався той факт, що народне виховання в різних регіонах України має певні локальні відмінності.

Термін “регіон” (від лат. *regio* — країна, область, район) означає місцевість, яка відрізняється від інших сукупністю природних та історично визначених соціальних, економічних, політичних, культурних ознак. Тому локальні відмінності кожного регіону зумовлені переважним видом трудової діяльності, традиційними ремеслами; місцевими традиціями та звичаями, що сформувалися під впливом народів, які проживали в цьому регіоні, консолідацією різних культур. Суттєвою характеристикою регіону є також особливості національного складу населення.

Як зазначає дослідниця Н. Цимбалюк, в сучасній українській соціології дозвілля широко застосовується культурно-етнографічне районування, яке передбачає розподіл територій за етнографічними, ментальними ознаками, трактується як особливий соціокультурний простір, що впливає на розвиток окремої людини і соціальної спільноти в цілому (Поділля, Полісся, Слобожанщина тощо. Тому, при організації культурного дозвілля має враховуватися принцип регіоналізації [79, с.74-75].

Однак, беручи до уваги локальні особливості народної педагогіки різних регіонів, у даному дослідженні ми цілеспрямовано не акцентуємо на них увагу, розглядаючи українську народну педагогіку у її загальному визначенні й керуючись при проведенні дослідження загальними морально-етичними принципами та гуманістичними виховними традиціями, що сформувались на основі кращих здобутків народного виховання.

Козацька педагогіка як вершинний вияв української народної педагогіки. Засади й принципи народної педагогіки найповніше втілилися в козацькій педагогіці, яка формувалася в складних історичних умовах, що їх створювали загарбницькі держави-сусіди. Наш народ найглибше пізнав себе, свої широкі можливості, знайшов найсприятливіші форми вияву своїх здібностей, перспектив свого розвитку саме в козацько-лицарському способі життя та

діяльності. В козацькій педагогіці національне виховання, формування самовідданого патріота, утвердження національної ідеї піднялося до вершинного вияву. Окрім того, українське козацтво свого часу досягло вершин у різних формах життя, культури, духовності [38; 74].

Як свідчать історичні джерела, період Козацької доби, як і кожний історичний період в житті народу, безумовно, мав свої як позитивні, так і негативні риси. Тому не можна погодитися з дослідниками, які надмірно ідеалізують козацтво, наділяючи його лише всіма можливими чеснотами. Однак викликають заперечення й намагання деяких істориків очорнити цей період, акцентуючи на негативі й зумисне замовчуючи його цінні здобутки. На наше переконання, завданням дослідників, педагогів-практиків на сучасному етапі має бути виокремлення здобутків козаччини, надбань цієї історичної епохи, визначне значення яких не викликає жодних сумнівів. Зокрема, на нашу думку, вирішуючи завдання національного виховання підростаючого покоління на сучасному етапі, необхідно широко використовувати позитивний досвід козацької педагогіки, зокрема морального, культурного та фізичного виховання.

Не викликає заперечень думка дослідника Д. Федоренка про те, що козацька педагогіка – це феноменальне явище української етнопедагогіки, її невід’ємна складова, яка акумулювала в собі вироблені віками і апробовані часом традиції. В усній формі вона зберегла, передаючи з покоління в покоління, найкращі цінності народу, досвід виховання, формування і навчання особистості. Тому зрозуміло, що найбільшу увагу дослідників сьогодні привертає соціокультурний феномен козацтва, його багатий досвід загартування та виховання молоді, засади козацької педагогіки як найвагомішої частини української народної педагогіки [74].

Як зазначається у дослідженнях [38, 74, 27; 62], козаки постійно розвивали, відстоювали і боронили свободу і незалежність України, що спричинило формування у них лицарського характеру, широкого світогляду, моралі на засадах загальнолюдських цінностей та заповідей Божих. Військова сфера життєдіяльності козацтва, чи не найважливіша, за свідченнями сучасників, в їх існуванні, потребувала виховання належних військово-фізичних якостей. Всі

запорожці передусім отримували відповідну військову підготовку, були фізично загартованими, витривалими. Основними завданнями козацької педагогіки полягало у:

- підготовці фізично загартованих, міцних здоров'ям, мужніх воїнів – захисників рідного народу від чужоземного поневолення;
- вихованні у підростаючих поколінь національних і загальнолюдських цінностей, українського національного характеру і світогляду;
- формуванні високих лицарських якостей, пошані до старих людей, прагнення до милосердя [38, с. 374].

Українські козаки створили свою систему військової підготовки молоді - так званий "інститут джур-молодиків". Його характерні риси: кропітке, суворе, комплексне, важке навчання військовій справі, постійне вдосконалення козацько-лицарської військової майстерності і, насамперед, повне проходження юнаком тернистого і нелегкого шляху – від джури до фахового козака-воїна.

Навчання молодих січовиків відбувалось як в січових школах, так і у козаків-наставників. Дослідник А. Скальковський (а за ним і Д. Яворницький [62]) писав, що «молодиків у школі і поза школою вчили молитися, на коні “реп’яхом” сидіти, шаблею рубати й відбиватися, із рушниці зірко стріляти і списом добре колоти» [74, с. 176].

«Українська козацька система виховання — глибоко самобутнє явище, аналогів якому не було у світі. Так, характерною особливістю козацького родинного виховання був його високий рівень, який забезпечувався реалізацією ідей та засобів козацької духовності, багатих національних традицій, звичаїв та обрядів, здобутків християнської моралі. В козацьких сім'ях панував культ батька і матері, бабусі й дідуся, роду і народу. Батько формував у сина твердість, витривалість, уміння долати будь-які життєві труднощі, незламність, цілеспрямовано загартовував його тіло, виховував мужній характер, лицарські якості» [74, с. 37]. Саме ці моменти вчителі повинні враховувати при організації дозвілля молодших школярів і не забувати про такий досвід, який нам залишила українська народна педагогіка.

Будучи потужною військовою і духовною серцевиною свого народу, українське козацтво створило основні національні пріоритети. Козаки вибудовували структури української державності, підносили економіку, зміцнювали соціальну структуру суспільства, розвивали лицарську мораль, козацьку філософію, ідеологію, правосвідомість, стратегію, тактику, теорію і практику національно-визвольного руху. Козацькі ідеї, цінності багато в чому стали засадничими, провідними в українській національній ідеології.

За часів Козаччини ідеал українця набрав ще чіткіших форм: тверда віра в Бога, любов до Батьківщини, безстрашність перед смертю. До цього на постатях Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Івана Мазепи, Петра Могили додалися висока культурність, мудрість, сила волі. Відтак український ідеал поповнився такими рисами, як добросердечність, пошана до матері, батька, вірність у коханні, скромність, простота, висока моральність, почуття гідності.

Досліджуючи принципи козацької культури, неможливо залишити поза увагою такий її вагомий елемент, як побратимство — ідеал індивідуальної і колективної взаємодопомоги, духовного єднання. Запорозька Січ була заснована на засадах побратимства, успадкованих українським козацтвом від дружинного лицарства княжих часів [62].

Основою козацької педагогіки, за свідченням істориків, була певна система передачі життєвого досвіду, знань, умінь, накопичених поколіннями, а також славних народних традицій, шанобливого ставлення до Бога, до старших, до батьків, до керівної верхівки Січі. Провідні ідеї козацького руху – це свобода і незалежність країни, непорушність прав людини і народу, суверенність особистості та інші були найважливішими в національній системі освіти і виховання. Ці ідеї надалі впливали на формування козацьких об'єднань — громад, товариств, братств. Такі об'єднання захищали інтереси і права як окремої особистості, так і групи людей, всього народу.

В українському фольклорі, численних видах і жанрах як народного, так і професійного мистецтва культивується козацько-лицарська сила волі і сила духу, вірність рідній землі, здатність боротися з її ворогами і перемагати їх. Це повною мірою стосується й такого популярного її виду народного мистецтва, як

козацький танець. Часто в танці зображувалися цілі сцени бою, походів. У своїх танцях козаки використовували різноманітну бойову зброю — шаблі, пістолі, рушниці, списи. Рухи з ними вже виходили за межі танцювального мистецтва і переходили до категорії фізичної підготовки. Козацький танець вимагав від виконавців не лише вправності, а й фізичної сили та витривалості [62].

Своєрідною також була музична культура козаків. У козацькому війську XVII–XVIII ст. були найбільше поширені сурми та труби. До складу полкової військової музики належали трубачі (трембачі або тренбачі), які грали на трубах; сурмачі (грали на сурмах), довбиш (литаврщик). Великою пошаною серед козаків користувалися кобзарі та бандуристи. Найчастіше бандуристами та кобзарями ставали ті козаки, що втрачали зір у боях або в полоні. Вони були музично чи поетично обдарованими, мали блискучу пам'ять і користувалися надзвичайною пошаною у війську і серед народу [38].

Цікава сторінка в життєписі запорозького козацтва — його ігрова культура. Обмаль відомостей, що введені до наукового обігу, не дають змоги широко реконструювати цю важливу і цікаву сторону козацького життя. Але те, що відомо з історичних джерел, дає змогу зробити певні висновки як про роль ігрового елемента в загальній культурі козацтва, так і про саму ігрову культуру козаків. Виходячи з сутності основних рис козацтва, ігровий елемент невіддільний від козаків — носіїв пасіонарного козацького духу, яким і в побуті, і на війні весь час доводилось опинятись в непередбачуваних обставинах, так що саме життя мало для них, в значній мірі, ігровий характер.

Незважаючи на постійні війни з сусідами, запорозькі козаки надавали великої уваги освіті і вихованню молоді. Історичні джерела засвідчують в XVI — XVIII століттях високий рівень освіти в Україні, зокрема на Січі. Відомо, що в другій половині XV ст. функціонували братські школи, а в кінці XVI століття з'явилися нові школи — козацькі при запорозькому війську. За свідченням істориків [62], у 1576 році у розташуванні укріплення запорожців було відкрито першу козацьку школу, яка мала назву Саморська. В 1602 році відкрилась козацька школа при Пустинно-Миколаївському військовому монастирі, в 1659 році — січова школа при військовій церкві на Чортомлинській Січі. У січовій

школі учні вивчали, крім рідної і старослов'янської, латинську мову, піїтику, риторичу, математику, географію, астрономію, військову справу та ін. Існували на Запорозжі і парафіяльні школи, які відкривались при церквах. В козацьких школах поза межами Запорозької Січі вивчалися староукраїнська та старослов'янська мови, письмо, лічба, Закон Божий, співи та музика. Виховна робота спрямовувалась на виховання патріотизму, хоробрості, працьовитості, любові до рідного краю. Засобами виховання було вивчення патріотичних пісень, дум, розповіді старих козаків. Також учнів вчили малювати, грати на музичних інструментах: кобзі, ріжку, сопілці. Освіта на Запорозжі здійснювалась на кошти війська, водночас від багатих людей приймалися пожертвування на школи [62].

Крім загальноосвітніх, на Запорозжі існували спеціальні школи, де готували співаків, дипломатів, адміністративних працівників, військових спеціалістів. У 1754 році гетьман Яким Гнатович започаткував на Січі підготовку старшин, військових канцеляристів, адміністративного персоналу. Ця школа проіснувала 15 років, її називали "вищою" школою Січі [62].

Таким чином, створена козацтвом Запорозька Січ була не просто українською державою, вона стала прообразом ранніх буржуазних республік. Незважаючи на те, що її функціонування мало локальний характер, вона фактично здійснювала вплив на всі землі України. Роль козацтва у соціальному, економічному й політичному житті була настільки великою, а зв'язки з народом настільки міцними, що його, судячи із зарубіжних документів XVI—XVIII ст., називали "нацією козаків" або "українською козацькою нацією", а Україну — "країною козаків".

Загалом «неписані закони кодексу лицарської козацької честі передбачали:

- любов до батьків, рідної мови, вірність у коханні, дружбі, побратимстві, ставленні до Батьківщини;
- готовність захищати слабших, турбуватися про молодших, зокрема, дітей;
- шляхетне ставлення до дівчини, жінки, бабусі;

- непохитну вірність ідеям, принципам народної моралі, духовності (правдивість і справедливість, працьовитість і скромність тощо);
- відстоювання певної свободи і незалежності особистості, народу, держави;
- турботу про розвиток національних традицій, звичаїв і обрядів, бережливе ставлення до рідної природи, землі;
- прагнення робити пожертвування на будівництво храмів, навчально-виховних і культурних закладів;
- цілеспрямований розвиток власних фізичних і духовних сил, волі, можливостей свого організму;
- уміння зажди і всюди поводитися шляхетно, виявляти інші чесноти» [74].

Крім того, козацька педагогіка формувала у молоді такі героїчні якості, як готовність боротися до загибелі за волю, честь і славу України; нехтування небезпекою, коли йдеться про життя друзів, побратимів; ненависть до ворогів, прагнення звільнити рідний край від завойовників; героїзм, подвижництво у праці та в бою тощо. І разом з тим, козаки були глибоко милосердним, чуйно ставилися до інших людей, ділили з ними радість і горе [74, с.34-35].

Як вважають дослідники, від козацтва починаються витoki української нації, оскільки саме з ним пов'язані пробудження національної самосвідомості, формування національних інтересів і національних цілей — усіх необхідних для нації компонентів. "Козацька" етнічна самосвідомість, як наголошує Я.Дашкевич, мала два рівні: побутовий та ідеологічний. На побутовому рівні формувалися такі елементи, як поширення самоназв; наявність етнічних стереотипів тощо.

Виходячи із сказаного вище, цілком зрозуміле зростання зацікавлення української історіографії історичною місією козацтва, в тому числі і його роллю в розвитку культури та козацькою педагогікою. Принципи козацького виховання, можливість їх запровадження на сучасному етапі привертають увагу багатьох науковців.

Ряд вчених, що досліджують питання козацької педагогіки, - І. Зязюн, П.Подберезський, Ю.Руденко та інші – представляють таке бачення сутності

козацької педагогіки: «це наукова система знань про закономірності формування світоглядних позицій українця, збагачення підростаючих поколінь інформацією про здоровий спосіб життя, норми взаємостосунків, а також процес самовдосконалення, саморекреації, самоосвіти» [31; 59]. Вона включає практичні основи способів, засобів та умов передачі міжпоколінного виховного досвіду, народної дидактики і виховної мудрості; виконує низку функцій (громадського контролю, індивідуалізації, саморегулювання, оволодіння практичними способами самоконтролю, моделювання способів реалізації принципів життєдіяльності). Козацька педагогіка, на думку названих дослідників, ґрунтується на ідеях і засобах національної психології [2; 27; 34; 38; 74].

Козацька педагогіка, як вважає Ю. Руденко, має ґрунтуватися на фундаментальних принципах природовідповідності і культуровідповідності виховання, національного самоврядування, адже вона виховує підростаючі покоління на природних, культурних, духовних цінностях українського народу, його державотворчих традиціях. Козацька педагогіка формує вільну особистість, яка сама вирішує, що їй і як робити, керуючись при цьому національними, духовними орієнтирами, ідеалами і загальнолюдськими гуманістичними цінностями. Дослідник відстоює думку, що засобами козацької педагогіки виховуються не лише сильні особистості, а й стійкі національні об'єднання, міцні великі і малі колективи (братства, побратимства, товариства, громади, дитячі і юнацькі організації) [59].

Цю думку поділяє й І. Бех, вважаючи, що не враховувати козацьку виховну систему неможливо, адже вона сприяє інтенсивності включення дитини у конкретну виховну ситуацію, яка створюється відповідною творчо-ініціативною технологією, увагою до зразкової моделі, ідеального образу, персонажу. На переконання І. Беха, в козацькій педагогіці є багато можливостей для розвитку почуття відповідальності, творчої ініціативи та дорослішання підростаючого покоління [6].

Хоча різні дослідники висвітлюють у своїх роботах різні аспекти козацького виховання, всі вони дотримуються єдиної думки: «козацтво стало

найдосконалішою формою вияву генетично закодованих сил, здібностей і можливостей нашого народу. Реалізація ж науково обґрунтованих і випробуваних історією козацько-лицарських виховних традицій є одним із найефективніших українознавчих підходів у навчально-виховній роботі» [6].

У 1995 році Міністерство освіти і науки видало «Методичні рекомендації педагогічним колективам закладів України з відродження історико-культурних та господарських традицій Українського козацтва». В 1997 році було розроблено програму «Сучасне козацько-лицарське виховання дітей і юнацтва України». В ній, зокрема, визначається поняття «козацька педагогіка» — це «частина української національної педагогіки в її вершинному вияві, яка формує в дітей і молоді синівську любов до Батьківщини, рідної мови, землі, культури, народу, виховує в них незламну силу волі і духу, високу лицарську мораль і духовність». У програмі визначено також головну мету сучасної козацької педагогіки — формування в сім'ї, школі і громадському житті козака-лицаря, палкого патріота, мужнього громадянина Української держави, захисника рідної землі з яскраво вираженою українською національною свідомістю і самосвідомістю, світоглядом і характером, високою мораллю і духовністю [84].

Серед завдань козацької педагогіки «програма визначає:

- виховання міцних здоров'ям, фізично загартованих громадян України, стійких воїнів-захисників рідного народу;
- підготовку інтелектуальної, духовної еліти нації, наукових, культурних, політичних і державних діячів України;
- формування високих лицарських якостей, шляхетності духу, моральних чеснот, глибокої людяності, почуття милосердя кожної особистості;
- виховання здатності до альтруїзму, бажання і вміння робити добрі справи, конкретні діла, готовності до подвижницького життя в ім'я Матері-України, до героїчних діянь на благо рідного народу;
- формування творчої, інтелектуально розвиненої особистості, яка володіє українською національною ідеологією і здатна спростовувати антинаукові, ворожі для України теорії, концепції, ідеї» [81].

Крім передбачених програмою, вчені-дослідники дають і власне бачення тенденцій та завдань розвитку сучасної козацької педагогіки.

Так, М. Стельмахович визначив такі її завдання:

- актуалізація наявних у козацькій педагогіці традиційних засад утвердження життєвого оптимізму, українського лицарського духу і патріотизму;
- надання їй наукового обґрунтування;
- наповнення змісту запитами сьогодення;
- спрямування в русло розбудови самостійної Української держави;
- повернення історичної пам'яті поколінь [68].

Відомий вчений С. Стефаник серед завдань козацької педагогіки називає необхідність формувати:

- риси громадянина-оборонця національної культури, рідної землі;
- кмітливу, допитливу дитину;
- розвинену особистість з орієнтацією на загальнолюдські і християнські цінності;
- фізично загартовану молоду людину;
- особистість, здатну до самовдосконалення, самоосвіти, з усвідомленим національним характером та світоглядом, здатністю поважати суспільний порядок, оберігати національні звичаї, традиції; орієнтуватися на звичаєве право, мати уявлення про явища взаємодії людини з природою, з іншою людиною, групою, громадою.

На основі досліджень, присвячених козацькій педагогіці, можна зробити висновок, що загалом виховання дітей та молоді на її засадах здійснюється у трьох аспектах: моральне виховання; фізичний розвиток; культурологічне виховання.

Слід зазначити, що на сьогодні найбільша увага приділяється першим двом аспектам, а культурологічне виховання на засадах козацької педагогіки використовується ще не достатньо, попри його значний виховний потенціал.

Відродження козацьких виховних традицій сьогодні впроваджується через:

- створення клубів, гуртків і об'єднань, які виховують молодших школярів на козацьких традиціях;
- поширення знань про козацький національно-визвольний рух;
- дослідження історії українського козацтва;
- вивчення історії Запорозької Січі;
- дослідження і практичне відродження військово-спортивного мистецтва козаків;
- пізнання і відродження традицій козаків;
- вивчення і відновлення козацьких мистецтв: кобзарства, лірництва, гуртового співу, ремесел і промислів (бондарства), гончарства, ковальства, тощо;
- вивчення і застосування на практиці козацьких знань – астрономії, народної медицини, кулінарії, метеорології.

Таким чином, дослідники визначають головною метою сучасної козацької педагогіки формування в сім'ї, у навчальних та позашкільних закладах, у громадському житті захисника рідної землі, козака-лицаря з яскраво вираженою українською національною свідомістю і самосвідомістю, високою мораллю і духовністю, світоглядом і характером. Саме тому звернення до козацької педагогіки, впровадження її надбань у дозвілєвій діяльності можна вважати одним із найефективніших шляхів національного виховання молодших школярів.

Висновки до розділу 1.

На основі проведеного аналізу наукової та методичної літератури, присвяченої питанням ролі дозвілля у збагаченні духовного потенціалу особистості; сутності та виховного значення української народної педагогіки; специфіки використання народної педагогіки як історично обумовленої системи навчально-виховних цілей у роботі з молодшими школярами нами виокремлено такі висновки:

Питання вдосконалення виховної системи в Україні наразі надзвичайно актуальне. Сьогодні педагогічна наука набирає все глибшого національного характеру та змісту, потребує постійних змін, а саме впровадження української національної системи виховання. Головною метою національного виховання є потреба виховати підростаюче покоління у дусі природно-історичного становлення та розвитку українського народу, на його національних звичаях, традиціях, здобутках та ідеалах.

Передача досвіду, багатства культури нашого народу, його ментальності та своєрідного світогляду стали тими пріоритетними задачами розбудови національної освіти на сучасному етапі.

В ході дослідження з'ясовано, що дозвілля завдяки своїм специфічним особливостям має вагомий виховний вплив. І тільки педагог може вплинути на процес формування моральних цінностей, духовності організовуючи дозвілля молодших школярів.

При використанні засад народної педагогіки у діяльність культурно-дозвіллевих закладів слід передусім враховувати специфіку роботи з молодшими школярами, особливості організації їх дозвілля, брати до уваги їх вікові особливості, інтереси, нахили.

Використання української народної педагогіки в дозвіллевій діяльності молодшого школяра є одним із важливих шляхів національного виховання та формування особистості.

Основні напрями народної педагогіки: народне дитинознавство; родинна педагогіка; народна дидактика; народна педагогічна деонтологія. Найвагоміша, на думку дослідників, складова народної педагогіки – педагогіка козацька,

значимим компонентом якої є козацько-лицарське виховання. На сьогодні науковцями ще не достатньо досліджено шляхи, форми і методи організації дозвілля молодшими школярами на засадах народної педагогіки, що і потребувало розкриття в наступному розділі.

Вважаємо, що сьогодні вкрай необхідно активізувати діяльність культурно-дозвіллевих закладів та комплексно впроваджувати елементи народної педагогіки як основи національного виховання молодших школярів.

РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЯ ДОЗВІЛЛЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА ЗАСАДАХ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ

2.1. Стан організації дозвілля молодших школярів в умовах Нової української школи

Виходячи із завдань, які стоять перед культурно-дозвіллевими закладами України, та орієнтирів, визначених ними на сучасному етапі, зокрема, відродження національної культури та виховання національних традицій, нами було проаналізовано стан організації дозвілля молодшими школярами на засадах української народної педагогіки; визначено роль і місце народної педагогіки у процесі національного виховання школярів.

З цією метою було проведено констатувальне дослідження, головними завданнями якого були:

- 1) визначення особливостей виховної роботи культурно-дозвіллевих закладів;
- 2) з'ясування шляхів і форм впровадження української народної педагогіки у роботі цих закладів;
- 3) виявлення основних труднощів при реалізації завдань національного виховання засобами української народної педагогіки;

Насамперед нами було проаналізовано роботу закладів дозвілля міста Чернівці, що дало змогу з'ясувати стан педагогічної організації дозвілля молодших школярів на засадах української народної педагогіки та особливості впровадження народної педагогіки в них. Так, серед закладів позашкільної освіти в рамках нашого дослідження (шляхом аналізу сайтів закладу та освітніх платформ) ми проводили опитування у Будинку творчості дітей та юнацтва (директор І.М.Корнецька), у Міському палаці дітей та юнацтва (директор А.В.Клименко) та в Центрі дитячої та юнацької творчості (директор В.М.Старшинов). Для проведення порівняльного аналізу було використано публікації періодичних, у тому числі спеціалізованих видань, інтернет-видань, матеріали сайтів та окремих організацій, звіти шкільних та позашкільних дозвіллевих організацій міста. Основна частина експерименту відбувалася в

межах Чернівецької спеціалізованої школи I-III ступенів №22 Чернівецької міської ради.

Чимало уваги приділяється в останні роки козацько-лицарському вихованню, організації роботи з молодшими школярами на засадах козацької педагогіки. Так, у нашій школі традиційним стало проведення до Дня молоді спортивно-розважальної програми "Козацькі забави", в якій беруть участь найбільш кмітливі, мужні, загартовані й фізично розвинені молодші школярі школи. Змагання проводиться між двома командами, які випробовують себе в конкурсі ерудитів на знання історії України та рідного міста, перетягують канати, виконують пісні про українське козацтво. Як зазначають організатори цього заходу, координація діяльності в напрямку козацько-лицарського виховання та фізичного загартування сприяє розвитку духовності та формуванню здорового способу життя, реалізації творчого потенціалу молодого покоління, націлює його на духовне, моральне, фізичне становлення та самовдосконалення.

Якщо одні класи проводять окремі заходи на засадах козацької педагогіки, то інші мають напрацьовану систему роботи в цьому напрямку, створюючи відповідні дозвіллеві групи. Прикладом цьому може слугувати робота дозвіллевої організації «Козачата», яка створена при Чернівецькій спеціалізованій школі I-III ступенів №22, головною метою гуртка визначено виховання національно свідомих громадян України, захисників рідної землі, сміливих, мужніх патріотів, духовно багатих та фізично здорових особистостей. Програма гуртка «Козачата» передбачає набуття вихованцями спеціальної теоретичної підготовки, спрямованої на формування в них умінь і навичок, якостей, притаманних захиснику української державності.

Робота гуртка спрямована на реалізацію таких основних завдань:

- «виховання у дітей національної, історичної свідомості, громадянської позиції, патріотизму, готовності захищати Батьківщину, любові до рідного краю крізь призму козацької духовної та культурної спадщини;

- виховання у дітей християнської моралі.

- залучення членів гуртка до краєзнавчої діяльності, до вивчення та пропаганди козацьких звичаїв і традицій;
- вивчення, охорона та відновлення пам'яток української історії та культури;
- вивчення та охорона природи рідного краю, робота по підтриманню екології;
- залучення вихованців до самовдосконалення, занять прикладним туризмом, фізкультурою та спортом» [74].

Програма передбачає участь вихованців гуртка у різноманітних масових заходах, зборах, змаганнях, вишколах; походах, подорожах; науково-пошуковій діяльності тощо.

Чимало дозвіллевих закладів міста впроваджують у своїй діяльності чи беруть за основу, плануючи роботу на засадах козацької педагогіки, Національну скаутську організацію України "Пласт".

Водночас у роботі закладів дозвілля, педагогів-позашкільників спостерігаються й такі недоліки, як захоплення дріб'язковими темами, фрагментарність і штучний підхід до їх підбору. Трапляється, що в різних школах міста проводяться традиційні свята та масові заходи, які не відображають народні традиції, звичаї нашого регіону. Такий формальний підхід до підбору змісту національного виховання на засадах народної педагогіки сприяє лише нівелюванню особистості молодшого школяра та їх соціальній інфантильності.

Невиправданим також є формалізм при вивченні народних вірувань та демонології. Залучення дівчаток до ворожінь, копіювання прикладів з життя наших пращурів не матиме позитивного виховного впливу, якщо це не буде одним із етапів глибокого вивчення цілого пласту народної культури.

Серед проблем організації дозвілля молодших школярів на засадах української народної педагогіки також слід назвати нав'язування школярам не цікавих для їхнього віку тем. Так, наприклад, розповідь про піч як елемент інтер'єру українського житла буде цікавою лише тоді, коли педагог поставить за мету осмислення вихованцями цілісної культурної спадщини українського народу. Залучення молодших школярів до оволодіння козацькою вольницею не

дасть очікуваної ефективності без розуміння ними історії, культури, місця „козацької держави” в тогочасній Європі, її внеску в розвиток національно-визвольних змагань в Україні.

Для виявлення основних труднощів при реалізації завдань національного виховання засобами української народної педагогіки нами було використано такі засоби, як опитування, бесіди та анкетування керівників гуртків, педагогів-організаторів культурно-дозвіллевих закладів, вчителів класоводів обраних для проведення експерименту.

Метою цього вивчення було з'ясування основних напрямів гурткової роботи зазначеного закладу та ефективності використання засобів народної педагогіки в роботі гуртків різного спрямування; визначення найбільш ефективних, з точки зору педагогів, заходів народознавчого спрямування та рівня інтересу вихованців закладів до фольклорно-етнографічної діяльності; виявлення проблем, що виникають при вирішенні завдань національного виховання молодших школярів у цих закладах.

Педагогам Чернівецької спеціалізованої школи I-III ступенів №22 Чернівецької міської ради було запропоновано заповнити анкету й дати відповіді, зокрема, на такі питання:

- Назвіть заходи народознавчого спрямування, як ви проводите у ваших гуртках.
- Чи виявляють вихованці вашого гуртка зацікавленість у проведенні таких заходів (якщо вони проводяться)?
- Чи долучаєте ви до таких заходів батьків ваших гуртківців?
- Оберіть найбільш цікаву форму, на вашу думку, заходу народознавчого спрямування, яку ви проводили.
- Чи достатнє у вашій школі методичне забезпечення для реалізації заходів на засадах народної педагогіки?
- Чи існують недоліки та проблеми в організації роботи вашого закладу з питань дозвіллевої діяльності школярів?

Пропонувалося також назвати основні завдання, які вирішуються у роботі з вихованцями конкретного гуртка чи творчого об'єднання, та ступінь залучення батьків до проведення заходів народознавчого спрямування (див. Додаток А).

Для більш повного з'ясування стану виховної роботи з молодшими школярами в умовах дозвілля на засадах народної педагогіки та проблем, що виникають при її проведенні, таке анкетування було проведено й у інших культурно-дозвіллевих закладах (Чернівецький міський палац дітей та юнацтва, Юність Буковини, Міський центр науково-технічної творчості учнівської молоді та інших).

Таким чином, загалом у анкетуванні взяли участь 40 вчителів та педагогів культурно-дозвіллевих закладів.

Результати анкетування підтвердили, що діяльність обраних для дослідження закладів відбувається за різними напрямками: удожньо-естетичного напрямку: хореографічного, вокально-хорового, декоративно-ужиткового та образотворчого мистецтва, технічного спрямування (авіамодельне конструювання, транспортна техніка, технічний дизайн, природа і творчість, майстерня юних дизайнерів, народна творчість, радіоелектронне конструювання тощо). Основними завданнями вчителі вказали: розвиток творчого та духовного потенціалу, що повністю відповідає завданням культурно-дозвіллевих закладів, визначеним законодавством та галузевими нормативними документами.

Всі опитані педагоги зазначили, що використовують у своїй роботі заходи народознавчого спрямування, однак різною мірою, в залежності від напрямку діяльності гуртка чи об'єднання: якщо для фольклорно-етнографічних об'єднань така діяльність є основною, то гуртки художнього спрямування використовують їх епізодично, а науково-технічного – практично не використовують, що зумовлено метою та завданнями такого гуртка.

Відповідно до специфіки роботи закладів проводяться й заходи народознавчого спрямування (у закладах еколого-натуралістичного спрямування – заходи, пов'язані з вивченням рослин, явищ природи; у художніх об'єднаннях – концерти, конкурси народного танцю, пісні тощо). Практично всі

гуртківці, незалежно від напрямку його діяльності, проявляють інтерес до таких заходів, проявляють досить високу активність.

При проведенні анкетування нас в основному цікавили проблеми, що виникають в організації дозвілля молодших школярів. Як засвідчили результати дослідження, вони зумовлені багатьма чинниками. Серед 40 опитаних керівників та педагогів дозвіллевих закладів 83,3% вказали на недоліки та проблеми в організації роботи дозвіллевих закладів, і лише 12,7% – на їх відсутність.

Більшість опитаних фахівців звернули увагу на суперечність: з одного боку, культурно-дозвіллеві заклади покликані пропагувати високі культурні цінності, а з іншого, - через обмежене фінансування вони змушені здійснювати заходи для невибагливих у своїх смаках споживачів. Це явище всі вони назвали негативним і таким, що обмежує творчу діяльність педагога-позашкільника. Одна із визначальних проблем це відсутність необхідної матеріальної бази та належного приміщення, що певним чином створює проблеми при проведенні занять з гуртківцями.

95,3% респонденти вказали також на недостатнє науково-методичне забезпечення педагогів-позашкільників та потреба у їх самовдосконаленні в організації виховного процесу.

Результати констатувального дослідження допомогли виявити недоліки у навчально-виховній діяльності школи та обраних для експерименту закладів дозвілля, а саме:

- епізодичне, спонтанне використання в роботі народних духовних надбань;
- недостатнє методичне забезпечення діяльності педагогів-позашкільників, організаторів дозвілля;
- організаційна та тематична регламентованість масових виховних заходів;
- перебільшена увага до зовнішнього ефекту при використанні фольклору, традицій, звичаїв, обрядів, зокрема, при проведенні театралізованих свят, і відповідно нехтування їх філософським змістом, психологією образів, специфікою народного світосприймання.

Акцентуючи увагу на розвитку в дітей творчих здібностей або просто заповнюючи їхнє дозвілля, керівники гуртків, творчих колективів недостатньо використовують виховний потенціал народної педагогіки й відтак втрачають можливість цілеспрямовано формувати особистість молодшого школяра.

Істотними недоліками в організації дозвілля на сьогодні є також нехтування специфічними для дозвіллевої сфери формами організації та методами виховного впливу, недостатня увага до вивчення потреб та інтересів школярів.

Результати опитування та анкетування також засвідчили, що заклади дозвілля приділяють недостатньо уваги співпраці з батьками.

В ході дослідження з'ясовано, що педагоги мають широке поле діяльності для формування світогляду школярів на засадах національної системи виховання і впровадження народної педагогіки як засобу формування всебічно розвиненої особистості.

Водночас аналіз даних та матеріалів дослідження засвідчив, що в сучасних умовах робота закладів дозвілля потребує значної активізації в напрямку національного виховання молодшого школяра. Результати проведеного дослідження підтверджують, що робота закладів дозвілля, спрямована на національне виховання школярів, можлива якщо вона буде орієнтована на засадах української народної педагогіки. При цьому, на нашу думку, у виховній роботі з молодшими школярами в умовах дозвілля найбільш ефективними будуть нетрадиційні форми та методи роботи, які відповідають сучасним потребам, ідеям української національної системи освіти й виховання.

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволив зробити висновок, що народні традиції, звичаї, свята, обряди та фольклор являються важливими засобами культурно-дозвіллевої роботи з дітьми та молоддю. Практика їх використання складна та різноманітна.

Результати пошукового етапу констатуючого експерименту демонструють факт використання різноманітних форм дозвілля молодших школярів на народознавчій основі тому, що вони досить повно відповідають їх творчим

потребам. Про це свідчать результати опитування, які ми провели з молодшими школярами в рамках професійної педагогічної практики.

На запитання анкети “Чи подобаються організовані в твоїй школі дозвіллеві види діяльності, які складені на основі народних традицій?” 78 % дітей відповіли, що “подобаються”. На питання “Чому?” – школярі відповідали: тому що дізнаємось багато нового про народні традиції, звичаї, свята (75 %), дізнаємося про минуле нашого краю та людей, які тут жили (66%), про те, як учні з батьками відпочивали раніше (58%). На питання “Чи подобаються тобі українські народні ігри?” 88 % дітей відповіли “Так” (середній показник). На запитання “Чи достатньо для тебе проводиться дозвіллевих заходів на основі народних традицій?” 74% учнів відповіли, що “Недостатньо”.

До батьків поставлене було питання: «Яку перевагу вони надають: гурткам чи ігровим видам діяльності», результати такі: заняттям в гуртках (84%) та ігровим видам (65,4%).

Популярність різноманітних форм дозвілля на основі дитячого фольклору підтвердили результати опитування молодших школярів.

Так, серед пріоритетних у дівчаток і хлопчиків (організованих) в закладах культури і дозвілля та в школах виявились:

- ❖ ігрові розважальні програми (відповідно 23,2 %),
- ❖ свята (18,2 %),
- ❖ ранки (16,7 %),
- ❖ заняття в гуртках художньої творчості (15,8 %).

Аналіз рівня творчої активності дітей у дозвіллевих заходах на фольклорній основі було проведено за двома напрямками: в соціальних інститутах та в системі самоорганізованого дитячого дозвілля.

Їх аналіз показує, що працівники різних типів закладів дозвілля, позашкільних установ, вчителі молодших класів та заступники директорів шкіл із виховної роботи відзначають високу активність дітей у дозвіллевих заходах з використанням дитячого фольклорного матеріалу. Як “завжди високу” відзначили 81,8 % педагогічних працівників. Рідко проявляють активність лише 7,5 % дітей. Самі вони характеризують її таким чином: “завжди висока” (у

заходах, проведених в закладах дозвілля) вона дорівнює 42 % (65,5 % у дівчаток, та 18,4 % у хлопчиків). Часто прояви активності спостерігаються у 28,5 % дівчаток та 22,6 % хлопчиків (у закладах дозвілля та школах).

Таким чином, аналіз стану культурно - дозвіллевої практики в засвідчив, що в ній намітилися позитивні тенденції, орієнтовані на використання народних традицій. Це сприяло розширенню організаційно – діяльної сфери дозвілля, дозвіллевої активності всіх категорій населення. Народні свята, обряди, художня творчість стали невідемними компонентами організованого дозвілля не лише у селах, але й в міських населених пунктах, цінним джерелом у навчально–виховній та позакласній роботі з дітьми молодшого шкільного віку .

Разом з цим, в організації дозвіллевої роботи з молодшими школярами існує ряд недоліків та серйозних проблем. Так організованими масовими, груповими та індивідуальними формами дозвілля в закладах освіти, культурно–просвітньої і позашкільної роботи (включаючи заняття в гуртках, студіях, любительських об'єднаннях, музичних, художніх і спортивних школах та відвідування художньо – ігрових заходів) охоплено 15,6% дітей школи, з них на фольклорній основі – 8,6%. Результати засвідчують, що значна частина дітей молодшого шкільного віку, відвідують заклади по підготовці до конкретних предметів в рамках репетиторства, і таким чином брак часу не завжди дозволяє відвідувати дозвіллеві грутки в школі чи місті.

Кількість масових дозвіллевих заходів для дітей в клубних закладах міста досить мала. Так в середньому на один клубний заклад припадає в рік 1-2 масові заходи для дітей. Це в основному новорічні ранки (чи інші форми) та ігрові програми в рамках святкування Великодня, Трійці, храмового свята чи Дня незалежності України. Тому не випадково, що лише 6,9 % дітей відзначили, що відвідували масові заходи, які проводились у клубних закладах, 6,6% - у «Юності Буковини», 5,5% - у парках культури і відпочинку, і найвищий показник відвідування (84,1 %) шкільних заходів.

При чому, високий показник характерний і свідчить про те, що в школах проводиться значна кількість позанавчальних заходів. І незважаючи на те, що вони в основному виховного спрямування, дітям подобається, що вони

проводяться. Це підтвердили 87% дітей, відповідаючи на питання: “Чому вам подобається відвідувати різні дозвіллевi заходи?”. Ми одержали такі відповіді: “там можна повеселитись, пограти в різні ігри, дізнатись щось нове, цікаве, гарно провести час”. Серед масових заходів, що проводяться в школах традиційними є День знань, Новорічні ранки, Різдвяні колядування, свято зустрічі птахів, Великодня ярмарка, відзначення Міжнародного жіночого дня чи свята Матері, Шевченківські заходи, козацькі забави та спортивні змагання. Заходи розважально-ігрової тематики назвали 9,8 % дітей. Це говорить про те, що в практиці позанавчальної роботи шкіл вони займають незначну частину.

Самі працівники клубних, позашкільних закладів, вчителі молодших класів та батьки дітей оцінюють стан дозвіллевої роботи з дітьми як задовільний (10,4%) та низький (89,6%). Найнижчу оцінку організації дитячого дозвілля поставили батьки – 92,2%. Рівень оцінки “високий” не зафіксований взагалі. Наведені дані свідчать про значні проблеми та невикористані резерви в дозвіллі дітей молодшого шкільного віку

Тематично – змістову направленість дитячих дозвіллевих заходів підтвердив аналіз дитячих дозвіллевих заходів, які проводились в клубних і позашкільних закладах та школах. Так, розважально-ігрові заходи складають відповідно 10% та 9,6%, козацькі забави –6,9%, інсценізовані традиційні форми дозвілля 6,6%, форми сімейного дозвілля 5,3%, спортивні розваги 4,2%.

Із жанрів української народної педагогіки найбільш використовуваними є ігри (у 100%), лічилки (96,5%), загадки (99,4%), віршики (57,6%), обрядові пісні (щедрівки, колядки, веснянки) - 38,8%. Серед фольклорних жанрів найчастіше зустрічаються ігри (40,2%), обрядові пісні (31,8%), лічилки (27,1%), таночки (24,8%), загадки (26%).

У дослідженні передбачалось вивчення рівня обізнаності дітей молодшого шкільного віку із дитячим фольклором. Найбільш знаними жанрами фольклору є ігри, казки, загадки, скоромовки, лічилки, колядки та щедрівки, але щодо їх кількості, то вона досить незначна. Дослідження рівнів обізнаності дітей з традиційними іграми (критерієм високого стало знання більше 20-ти ігор,

середнього – від 10 –ти до 19 –ти, низького – від 1 до 9 –ти), виявило, що “високий” продемонстрували дівчатка.

Дослідження передбачало виявлення рівня обізнаності із дитячим фольклором працівників клубних та дитячих позашкільних установ, батьків, вчителів молодших класів, заступників директорів з виховної роботи та шкільних педагогів-організаторів. Найглибші знання продемонстрували заступники директорів шкіл із виховної роботи та вчителі молодших класів, але власні знання дитячого фольклору як високі оцінили лише 12,8 % та 10,9 % названих груп опитаних. Як достатні охарактеризували відповідно 46,2 % та 49,1 %. Слабкі та дуже слабкі – 40 % і 50 %. Серед працівників клубних та дитячих позашкільних закладів власні знання як високі оцінюють лише 7,2 % та 12,5 %, слабкі та дуже слабкі – 80 % та 69,8 %. Рівень обізнаності із дитячим фольклором регіону значно нижчий, ніж із національним.

Найбільш "знаними" жанрами дитячого фольклору всіма категоріями опитаних виявились дитячі ігри, загадки, казки, колядки, щедрівки, лічилки, скоромовки. Низький рівень знань дитячих побутових пісень, віршиків, таночків, ігрових забав, байок, пародій, обрядових дійств.

Аналіз наукових праць в галузі прикладної культурології, педагогіки, психології дозволив виявити різні погляди на сферу дитячого дозвілля, в тому числі на основні поняття дитячого дозвіллезнавства. Підтверджено, що дозвілля виступає ефективним засобом соціалізації та всебічного розвитку дітей, сприяє їх самоудосконаленню. Результати констатуючого експерименту дали можливість виявити значні проблеми в системі дозвілля дітей молодшого шкільного віку. Цей факт обумовив підняття питання про кардинальні зміни в його організації та введення в стратегію і тактику дослідження поняття “дозвіллева культура особистості”.

Вагомим для вирішення піднятої у дослідженні проблеми було використання принципу інтегративного підходу, що передбачає організацію дозвіллевої діяльності дітей: а) на основі соціокультурного життя, духовних традицій та художньої культури краю; б) у системі організованого дозвілля, домашніх умовах та вуличному середовищі. З'ясовано, що процес формування

дозвіллевої культури молодших школярів можливо реалізувати шляхом використання інноваційної педагогічної методики.

2.2. Педагогічні умови та методика організації дозвілля молодших школярів засобами української народної педагогіки

Реалізацію мети дослідження - формування дозвіллевої культури молодших школярів на основі української народної педагогіки уможливили педагогічні умови, які забезпечили комплексний підхід до здійснення педагогічного дозвіллевого процесу. Вони були визначені з урахуванням завдань дослідження, соціокультурної ситуації в регіоні, рівня побутування традиційної культури і дитячого фольклору: оптимізація системи управління позанавчальною діяльністю молодших школярів, створення фольклорно-ігрового середовища, активізація культурно-просвітньої та дозвіллевої роботи на основі народних традицій з іншими категоріями, характер та пріоритет ігрової діяльності, використання у дозвілльєвій роботі дитячого фольклору, забезпечення поліфункціональності виконуваних ролей, інтеграція педагогічно організованого та самоорганізованого дитячого дозвілля, удосконалення рівня професійної підготовки та підвищення кваліфікації педагогів дозвілля.

Оптимізація системи управління позанавчальною діяльністю молодших школярів та дозвілльєвим процесом під час канікул має пріоритетне значення. Її необхідність викликана розосередженістю керівництва названими сферами життєдіяльності дітей, що робить їх недостатньо ефективними. У школі діти знаходяться в системі позанавчальної виховної роботи, в позашкільних закладах акцентується на творчо - розвиваючій діяльності, в закладах культури, мистецтва, дозвілля, народних домах їх “”вводять” у культурно - дозвілльєву та культурно-просвітню сферу.

Діти являються об’єктом впливу органів галузевого управління освітою та культурою, і незважаючи на розвинену мережу закладів дозвілля, вони не мають можливості реалізувати розважально-ігрові потреби. Проведений експеримент на базі Чернівецької спеціалізованої школи I-III ступенів №22 Чернівецької

міської ради довів ефективність запропонованої методики оптимізації системи управління.

Управління - це ціленаправлений вплив на об'єкт з метою забезпечення його діяльності в заданому режимі, або введення новацій з метою одержання передбачуваних позитивних змін. У нашому дослідженні важливим являється другий аспект процесу. Реалізація мети дослідження на експериментальному рівні почалась із створення методичної ради, яка зосередила свою роботу на проблематиці формування дозвілєвої культури дітей шкільного віку школи засобами української народної педагогіки. При раді були виділені три секції: для роботи з молодшими школярами, підлітками і старшокласниками. У склад ради ввійшли представники вчителів початкової та старшої школи.

Діяльність ради здійснювалась згідно перспективного плану роботи школи. Засідання відбувалися один раз у квартал і вважалося правомірним, якщо у ньому брало участь дві третини її членів. Рішення приймалося більшістю голосів від кількості присутніх. Перспективний план ради мав таку структуру: а) засідання ради; б) художньо – масова; в) пошуково – дослідна робота; г) організаційно – методична робота.

Важливою функцією діяльності ради була координуюча (координація - узгодження). Вона була націлена на визначення функціональної та змістово-діяльної основи кожного суб'єкту, зайнятого в системі дитячого фольклорно - ігрового дозвілля, найповніше врахування специфіки роботи закладу. Це сприяло диференціації роботи, підвищенню якості дозвілєвих заходів, уникнення дубляжу, якнайповніше врахування інтересів дітей.

Важливим завданням Ради та всіх суб'єктів дозвілєвого процесу на фольклорній основі стала програма формування фольклорно - ігрового середовища (ФІС). На сьогоднішній день у різних галузях науки та соціальної практики розроблені різноманітні середовищні моделі - “соціальне середовище” (Шацький С.Т.); ”культурне середовище” (Арнольдов А.І, Мосальов Б.Г.), ”етнічне середовище” (Кон І.С.), “соціально - психологічне середовище” (Доній В.М.), “Виховне середовище” (Вульфів Б.З., Семенов В.Д.), ”ігрове середовище” (Григор'єв В.М.), ”фольклорне середовище” (Чистов В.К.), ”етносоціально -

природне середовище” (Тойнбі А.Дж., Гумільов Л.М.), “естетичне середовище” (Зязюн І.А.), “традиційне середовище” (Маркарян Е.С.) тощо. Всі автори розглядають середовище як сукупність певних умов у яких відбувається багатогранна система життєдіяльності людини [31].

Фольклорно-ігрове середовище – це організована та структуризована сукупність організаційних, матеріальних та духовних факторів, що забезпечують виховання та дозвілєву діяльність дітей засобами української народної педагогіки. До них належить соціальне оточення дитини – сім’я, друзі, однокласники, дворова компанія, побут, географічний простір, система традицій (духовних, родинних, святково - обрядових, дозвілєвих, художніх, дитячих., ігрових) та інфраструктура соціальних інститутів (закладів культури, мистецтва, освіти, дозвілля, масової інформації, громадських і державних організацій і товариств), які здійснюють виховну, освітню, творчу, оздоровчу та розважальну діяльність засобами фольклору, а також ігрові площадки у дворах та “власні” місця на певній території віддалені від світу дорослих .

Середовище - це і автономні (епізодичні) дозвілєві акції, чи їх сукупність в діяльності окремо взятого закладу дозвілля, або цілісна художньо - педагогічна система, поліфункціональна за своєю природою та складною структурною побудовою. Фольклорно-ігрове середовище являє собою систему факторів, які ціленаправлено формують в дитини духовно-моральні риси і почуття, естетичне сприйняття навколишньої дійсності, образне бачення світу, відчуття причетності до свого народу, екологічну культуру.

Формування фольклорно-ігрового середовища бачиться нам ефективним внаслідок: А) широкої інформаційно-просвітньої діяльності суб’єктів та об’єктів рекреативного процесу; Б) реалізації програми фольклорно - ігрової діяльності дітей у вільному часі; В) активізації соціально-культурної практики в школі; Г) врахування стану побутування традиційної культури в нашому місті.

Діяльність по формуванню фольклорно-ігрового середовища має специфічні особливості у сільській та міській місцевості. Часто села і містечка являються благодатним ґрунтом для збереження і по справжньому творчого функціонування фольклору. Дані констатувального експерименту яскраво

засвідчили, що місто являється стійким резервуаром консервації культурних традицій. У зв'язку з цим формування фольклорно – ігрового середовища бачиться в них не проблемним. Схематично це виглядає таким чином: побут і традиції (духовні, святково – обрядові, художні, дозвіллеві, ігрові) складають основу діяльності соціальних інститутів культурно-дозвіллевої роботи (клубних закладів, школи, бібліотеки) (Додаток В). Вони відтворюють, модернізують і трансформують їх у систему дозвілля.

В нашому місті головним компонентом (джерелом) збереження та відтворення традицій, в тому числі і фольклорних, являється діяльність соціально-культурних закладів. Вона направлена на модифікацію до умов міста та організацію дозвілля жителів всіх вікових категорій системи традицій.

Процес оптимізації сфери дозвілля дітей шкільного віку було вирішено шляхом розширення соціально-культурної практики в місті на основі народних традицій з іншими групами населення. Вона реалізувалась закладами культури, просвіти, дозвілля, мистецтва, громадськими організаціями за такими напрямками: художньо-масова робота (календарні свята: новорічні, Різдвяні, Великодні, Троїцькі, Купальські, Спасівські, Покровські, свята народної творчості, трудових колективів, козацької слави, Дні міст, сім'ї); успадкування традиційних гостьових форм (гостини, посиденьки, вечірки). Розробка програм таких заходів передбачає участь у їх проведенні дітей різних вікових категорій. Цим самим створюються додаткові можливості розширення їх культурно-дозвіллевої діяльності як автономної, так і спільно із дорослими, що підсилює педагогізацію дозвіллевого процесу, розширює пізнавальну та емоційну сферу, збагачує практичні вміння. Крім того, художньо-масове: святкове, обрядове чи фестивалне середовище є досить цінним осередком формування гуманістичних, моральних, естетичних та патріотичних почуттів.

Інформаційно-просвітне забезпечення сфери дозвілля здійснюють засоби масові інформації (місцева преса, радіо, телебачення). В них систематично подаються повідомлення про культурно-дозвіллеві акції, друкується святковий календар, репортажі про проведені заходи.

Методичне забезпечення сфери дитячого дозвілля здійснюється шляхом видання відповідних матеріалів: сценаріїв, методичних орієнтацій, рекомендацій, посібників відділами культурно-просвітньої роботи обласних центрів народної творчості, обласними бібліотеками та інститутами післядипломної освіти. Серед них: “Вечорниці” (Чернівецька міська бібліотека), методичні рекомендації на допомогу проведенню масових заходів, приурочених зимовому періоду свят українського народу (серія методичних матеріалів Чернівецької обласної наукової бібліотеки), “Відроджуємо народні традиції” (матеріали на допомогу вчителям народознавства, початкових класів і педагогам-організаторам).

Педагогічною умовою реалізації програми формування дозвілєвої культури молодших школярів стала робота по підвищенню рівня знань та професійних вмінь фахівців сфери дитячого дозвілля. Опитування працівників різних типів закладів дозвілля та позашкільної діяльності, вчителів молодших класів, виявило низький рівень їх обізнаності та практичних вмінь і навичок щодо ефективного використання дитячого фольклору в організації позанавчальної роботи з дітьми молодших класів. У зв'язку з цим постала проблема вирішення даного питання. Доцільним було прийнято рішення про організацію роботи за такими напрямками:

А) підвищення рівня знань щодо дитячого фольклору та практичних вмінь по його реалізації працівників закладів культури та позашкільної сфери, вчителів молодших класів та заступників директорів шкіл з виховної роботи і педагогів – організаторів;

Б) теоретико–методична підготовка студентів педагогічних спеціальностей, які вивчають курси «Сучасні технології виховання», «Організація дозвілєво-ігрової діяльності молодших школярів», «Організація освітнього процесу в групі продовженого дня» та інші.

Для прикладу можуть бути запропоновані теми, які можна вивчати на визначених курсах: «Дитяче дозвілля - як історико-соціальний феномен», «Структура дитячого дозвілля», «Форми дитячого дозвілля», «Методика написання сценарію дитячого дозвілєвого заходу на фольклорному матеріалі»,

“Специфіка режисури дитячих форм дозвілля на фольклорно – етнографічному матеріалі”, “Дитячий фольклор - важливий засіб організації дитячого дозвілля”, “Дитяче фольклорно – ігрове дозвілля в зарубіжних країнах” та інші.

Також вважаємо за потрібне для студентів педагогічних спеціальностей розробити практичні заняття. Метою таких занять є вироблення (поглиблення) практичних вмінь щодо впровадження української народної педагогіки в дитяче середовище шляхом проектування та організації різносторонньої дозвіллевої діяльності дітей молодшого шкільного віку. На заняттях пропонуємо моделювати різноманітні форми дозвілля та влаштовувати перегляд показових заходів, які можна проводити у позашкільних закладах міста.

На практичні заняття можна пропонувати такі теми: методичні аспекти дитячої ігрової діяльності в сфері дозвілля, особливості організації групових і масових форм дозвілля, за місцем проживання, технологія розробки програми свята “Зимова фантазія”, дитячих Великодніх розваг, фестивалю буковинських ігор та ін.

В рамках проходження професійної педагогічної практики для організація дозвілля молодших школярів засобами української народної педагогіки учням пропонувалися такі заходи:

- ❖ свято рідної мови “Народ скаже, як зав’яже”,
- ❖ сімейні гостини з нагоди семилітніх іменин дитини,
- ❖ конкурсну програму “Загадкова веселка”,
- ❖ шоу-програма “Ритми дитинства”, ”Буковинські забави” та інші

Також під час педагогічної практики в Чернівецькій спеціалізованій школи І-ІІІ ступенів №22 ми розробили педагогічну програму процесу дозвіллевої діяльності молодших школярів (див. додаток В.), складеної у відповідності з річним фольклорним та святковим календарями.

Організацію дозвіллевих заходів, де здійснювався процес закріплення знань, формування вмінь і навичок та реалізувалась бажана для дитини дозвіллева діяльність, яка структурно відповідала річному календарю і являла собою фольклорний календар відповідно порам року (див. табл. 2.1)

Розпочинати заняття потрібно паралельно навчальному процесу в школі з урахуванням зайнятості дітей та наявного вільного часу.

Реалізація програми може здійснюватися з урахуванням: планів виховної роботи шкіл міста, побажань батьків, вікових особливостей дітей, їх психолого–педагогічних характеристик, індивідуальних дозвіллевих інтересів, ціннісних орієнтацій, включаючи орієнтацію на традиційну культуру, наявної мотивації на цікаву діяльність у вільному часі, стану обізнаності із дитячим фольклором та рівня особистої дозвіллевої культури.

Таблиця 2.1.

Дитячий фольклорний календар на рік

Весна	Літо	Осінь	Зима
Закличка, веснянка, гра, музикування, скоромовка, таночок, обрядове дійство	гра, загадка, страшилка, таночок, обрядове дійство, музикування, дражнилка, мирилка	гра, тематична розвага, музикування, загадка	Гра, колядка, щедрівка, обрядові дійства, казка

Для виконання програми кожного модуля, і відповідно окремо взятого заняття, вибиралась комплексна методика, яка розуміється як сукупність використовуваних у дозвіллевій діяльності педагогічних факторів (способів, прийомів, принципів і правил) – носіїв формуючого впливу на організацію дозвіллевої діяльності дітей. Методика була направлена на досягнення передбачуваних результатів на всіх етапах дозвіллевого процесу. Перевага надавалась використанню нетрадиційних підходів у визначенні мети, завдань, вибору оптимальних форм занять – практикумів, методів та місця їх проведення. В реалізації дозвіллевої програми була використана загальна і конкретна методика. Перша розкривала загальні закономірності дозвіллевого фольклорно-

ігрового процесу, друга – сценарно-режисерські особливості підготовки і проведення пізнавально-ігрових практикумів і дозвіллевих заходів.

Систему форм дозвіллевого процесу склали: інтерактивні бесіди, віртуальні подорожі, квести, конкурси, виставки, фольклорні гостини та ін.

Формами проведення дозвіллевих заходів були вибрані: ігрова програма, ранок, свято, посиденьки, розваги, забави, ринг, фестиваль, творчий конкурс, обрядово – ігрове дійство, пізнавально – розважальна програма “Що? Де? Коли?”, ярмарок розваг. Розглянемо структурно – методичні засади програми формування дозвіллевої культури молодших школярів:

Проектуючи програму пізнавально – творчих практикумів ми заклали в їх структуру та методіку проведення чотири етапи: афективний (емоційна установка на дозвіллеву діяльність), когнітивний (набуття знань), кумулятивний (набуття творчого досвіду) та втілення знань і досвіду у дії. На першому етапі основним завданням було створення позитивної емоційної атмосфери колективної діяльності, щоб не втратились індивідуальні установки дитини. Педагогічним результатом першого етапу є підсилення рівня позитивних емоцій дитини від бажаної дозвіллевої діяльності.

На другому етапі вирішувалась проблема розширення рівня знань дітей щодо дитячого фольклору, традицій, звичаїв, свят, обрядів, історії та культури краю. Вона може здійснюватись під час пізнавально – творчих практикумів шляхом колективної діяльності педагога і дітей, та в процесі самостійної пошукової роботи дітей за заданою програмою. Педагогічним результатом другого етапу буде розвиток пізнавальних інтересів та достатнього рівня обізнаності дітей із жанрами фольклору. Ці фактори виступають психологічною основою для включення їх у творчу діяльність на наступному етапі.

Третій етап забезпечує формування системи творчих вмінь та навиків. Завдання можуть реалізуватись через систему прикладних видів діяльності (ігри, творчі завдання) на кожному занятті, а саме, шляхом виконання певних жанрів фольклору, які вивчалися. Підсумковим результатом цього етапу будуть вміння та навички відтворювати вивчений фольклорний матеріал.

Четвертий етап передбачає реалізацію знань, вмінь та навиків дозвіллевої діяльності дітей на основі української народної педагогіки в колективі, в домашніх умовах, вуличному середовищі, класі.

Алгоритм реалізуючий дій педагогів дозвілля має таку схему:

- 1) аналітично-діагностичні дії;
- 2) емоційно-формулюючі дії;
- 3) інформаційно-просвітницькі дії;
- 4) активно-творчі дії;
- 5) спонукально-розвиваючі дії;
- 6) прогностичні дії.

Первинно педагог аналізує ступінь обізнаності дітей з дитячим фольклором та наявність мотивів його використання у системі власного дозвілля. Вони повною мірою залежать від емоційної сфери, яка на думку Б.І. Додонова, - робить вплив “на світогляд і творчість людини” [242]. Наступні дії пов’язані з визначенням типу емоційного стану дитини (комунікативний, практичний чи естетичний), щоб вибрати необхідний фольклорний матеріал для розширення знань та утриманню інтересу до нього через систему спонукально – реалізуючих дій. Тобто, спершу дитина залучається в нескладні ігрові програми, а з часом вони ускладнюються за рахунок введення в них складних сюжетних фольклорних творів.

Проаналізуємо методичні аспекти пізнавально-ігрових заходів тематично. “Погостини у лютого”, “Веснянки – художній образ оживаючої природи Буковини” та дозвіллевого заходу “Великодні забави”.

Методичними засадами даного практикуму є: використання методу театралізації, створення казкової атмосфери, індивідуалізація ролей, колективно – співтворчий характер діяльності, набуття дітьми нових знань про традиції лютого, ігровий фольклор і практичних навичок виконання обрядово-ігрових дійств.

Наприклад, методичною основою заходу “Веснянки – художній образ оживаючої природи Буковини” може бути проведення на лоні природи (або літньому ігровому майданчику), використання жанрів фольклору, які побутують

на Буковині і виконуються на початку весни (за допомогою ігор, лічилок, хороводів, веснянок, закличок, атрибутики), методу театралізації, реалізація програми шляхом розподілу ролей між дітьми, врахування їх ініціативи.

Наступним етапом пропонуємо методику проведення дозвіллевого заходу “Великодні забави”. Місце проведення – територія біля Будинку школяра.

Отже, проектування фольклорно-ігрових програм здійснювалось за схемою східців педагогічних завдань: від одножанрових до комплексних художньо-масових заходів. Досягнувши такого рівня роботи, педагог ініціює творчу самостійну діяльність дітей. Оволодівши певним досвідом розважально-ігрової діяльності, учні збагачують свої дворові розваги багатьма жанрами, самостійно моделюють ігрові програми. В.М.Григор’єв підкреслює, що цим самим діти перетворюються на суб’єкт формування фольклорно – ігрового середовища [18]. Заключні дії педагога – прогностичні. Він має визначити ступінь проникнення дитини у систему фольклорних жанрів, оволодіння ними рівень готовності до виконання функцій суб’єкта активного дозвіллевого процесу.

Коллективна дозвіллева діяльність дітей будувалась за індуктивним методом (від простого до складного), що дозволило поетапно розширити їх знання про фольклор, реалізувати їх індивідуальні дозвіллеві потреби, розкрити творчий потенціал.

В контексті експерименту ми спирались на такі принципи національного виховання: єдність національного та загальнолюдського, природовідповідність та культуровідповідність дитячого дозвілля, активність і творча ініціатива дітей у дозвіллевому процесі, його демократизація, гуманізація, інтеграція рекреаційних ресурсів соціальних інститутів позашкільної роботи.

Запропонована програма дозвіллевої діяльності молодших школярів на основі дитячих традицій і фольклору засвідчила, що вона в повній мірі відповідає дозвіллевим пріоритетам дітей, співзвучна із їх інтересами, психолого-педагогічними особливостями та життєвим річним календарем, сприяє реалізації пізнавальної, творчої, розважальної, ціннісно-орієнтаційної, комунікативної

діяльності, розширенню дозвіллевого репертуару та формуванню навичок виконання фольклорних творів.

Доведено, що гра є провідним компонентом дозвіллевого процесу молодших школярів і має поліаспектні властивості: виступає засобом, методом і формою. Ігровий характер притаманний всім жанрам дитячого фольклору, що обумовлює грайливість дозвіллевих програм та їх відповідність віковим характеристикам дітей.

Доведено, що організація дозвіллевого процесу на фольклорному матеріалі має двохрівневий взаємообумовлений інтегративний характер (педагогічно-організований і самоорганізований), це підвищує його ідейно-змістову основу, прилучає дітей до національних та регіональних культурних традицій, сприяє їх збереженню та розвитку і формуванню суб'єкта етнічного середовища.

Методика організації дозвіллевої діяльності молодших школярів засобами української народної педагогіки довела ефективність найважливіших педагогічних умови, які забезпечили формування дозвіллевої культури.

Реалізація програми формування дозвіллевої культури молодших школярів засобами української народної педагогіки підтвердила ефективність визначеної методики як на тактичному так і стратегічному рівнях, довела її доцільність у системі позанавчальної діяльності в різних типах соціальних інститутів та самоорганізованому дитячому дозвіллі.

2.3. Ефективність дитячого фольклорно-ігрового дозвілля молодших школярів

В педагогічній науці зустрічаються різні підходи щодо побудови систем оцінки навчально-виховних процесів. Одні ґрунтуються на описах педагогічних явищ, інші вважають, що вивчення їх кількісних характеристик за допомогою математичних методів дає змогу поглибити розуміння і пояснення якісних особливостей педагогічного процесу. Але дослідники єдині в тому, що з метою діагностики слід визначити ознаки (критерії), показники та індикатори ступеня прояву досліджуваного педагогічного об'єкта (чи його компонента).

А.А. Киверялг пропонує використовувати таку інтерпретацію вимірного апарату: головний критерій, що служить ідеалом (еталоном), який виражає найдосконаліший рівень явища, що вивчається, уявляється сукупністю ознак (критеріїв), що розкривають вищий рівень розвитку відповідної якості особистості дитини (у нашому дослідженні – рівень дозвіллевої культури). Крім цього, виділяються показники та ознаки, які характеризують кожний критерій і тим самим забезпечують вимір досліджуваного об'єкта [40].

С.І.Архангельський пропонує три види вимірних показників: А) показники, пов'язані не з кількісними, а лише з якісними характеристиками; Б) показники, в яких кількісний бік оцінки якості має характер умовного рангового вираження; В) показники, що мають певне число вираження якості [4].

У нашому дослідженні ми опирались на систему оцінки виховних проєктів І.П. Підласого (зокрема дослідження соціальних та моральних якостей школярів) [54] та методикку визначення гуманних відносин школярів у позаурочній діяльності В.О.Білоусової [8].

В дослідженні І.П. Підласого подається методика діагностики виховних проєктів: виховних годин та виховних заходів, які практикуються в системі навчально-виховної роботи шкіл. Автором пропонуються діагностичні сітки для визначення рівнів вихованості дітей різного віку по основних напрямках національного виховання. Дана методика є цінною для нашого дослідження у визначенні рівня ціннісних орієнтацій дітей, набутих у дозвіллевій діяльності [54].

Враховуючи факт, що дозвілля дітей - явище складне та багатогранне, логіка побудови вимірного апарату складалась із:

1) визначення головного критерію (ідеального) - високий рівень дитячої дозвіллевої культури, тобто такий, який висувається до дітей досліджуваної вікової групи суспільством;

2) виділення у ньому ознак, що виступають критеріями більш часткового порядку;

3) визначення потрібного числа показників, що всебічно характеризують прояви дозвіллевої культури молодших школярів;

4) визначення індикаторів, що виражають показники кількісно. Посилаючись на думку С.Л. Рубінштейна про те, що будь-яке ставлення виявляється у чуттєвій, вольовій та мисленнєвій сферах, ми дійшли висновку про необхідність визначення рівня дозвілєвої культури особистості із позицій духовних, емоційних та практичних. У зв'язку з цим визначили робочі критерії, які характеризують різноманітні аспекти прояву головного. Серед них:

- А) мотиваційно-регулятивний (система бажань);
- Б) поведінковий (система діяльності);
- В) ціннісно – орієнтаційний (система відношень);
- Г) критерій знань (система знань);
- Д) афективний (система емоцій) [58].

Визначаючи та доповнюючи один одного, вони через показники та індикатори характеризують якісний та кількісний боки особистості школяра, показують мотиви поступків, дій, характер, гуманістичних вимог до себе та інших, наскільки вони збігаються із соціально-значущими.

Зупинимось на детальному аналізі представлених критеріїв.

Мотиваційно-регулятивні критерії відбивають включеність дитини в систему культурних цінностей на рівні бажань, установок, інтересів. В нашому дослідженні відображають опозицію “зовнішньо – внутрішня мотивація”, де внутрішня мотивація розуміється як діяльність, що виконується заради себе самої, а не заради якоїсь іншої зовнішньої цілі. Для нашої роботи цей фактор важливий тим, що в психологічних дослідженнях дозвілля останнє розуміється як діяльність, що вибирається вільно, тобто здійснюється на основі внутрішніх мотивів.

Ці критерії характеризують спрямованість дозвілєвих орієнтацій дитини, актуалізацію її особистісних потреб у часовому та змістовому аспектах. Даний критерій дає основу для зіставлення початкових інтересів щодо вибору видів та форм дозвілєвої діяльності та на етапі поглиблення їх значущості. Дослідженнями науковці в цій галузі підтверджено, що особливості функціонування внутрішніх рушійних сил, направлених на вибір виду дозвілєвої зайнятості, приводять суб'єкта до прийняття певного рішення і

надалі до його здійснення за допомогою конкретних поведінкових актів, дій. Він розкриває специфіку внутрішніх спонукань дитини, динаміку досить важливої розумової чи почуттєво-емоційної дії у системі вибору дозвіллевих занять. Показниками критеріїв являються:

- А) установка на творчо – розвиваючі види дозвіллевої діяльності;
- Б) установка на пізнання дитячого фольклору;
- В) установка на спортивно – оздоровчі види дозвілля;
- Г) установка на розваги;
- Д) бажання досліджувати фольклор;
- Е) прагнення до передачі знань в організації дозвіллевих заходів.

Змістовно-діяльні критерії відображають систему діяльності дитини у вільному та дозвільному часі, основні напрямки, види, форми діяльності, вибір засобів для її реалізації, пошук умов, це відбиває відношення дитини до системи дозвілля. Показниками даного критерію виступають :

- А) участь у дозвіллевих формах в соціальних інститутах дозвілля;
- Б) активна участь у дозвіллевих акціях в рамках дворових традицій;
- В) активна участь у домашніх дозвіллевих акціях.

Ціннісно-орієнтаційні критерії визначають естетичні, гуманістичні та етичні компоненти діяльності та поведінки школярів, які сформувались чи доповнили наявні в результаті культурно-дозвіллевої діяльності на фольклорній основі. Вони проявляються не лише у групових (з друзями, ровесниками, однокласниками) формах, чи масових заходах, але й у відносинах з батьками, знайомими та незнайомими старшими людьми, вчителями. Показниками критерію являються :

- А) гуманне відношення до батьків, родичів;
- Б) гуманне відношення до педагогів;
- В) чуйне відношення до старших людей;
- Г) доброзичливі відношення з друзями, однокласниками;
- Д) позитивне відношення до культурних цінностей народу;
- Е) прояви етичної культури під час дозвіллевої діяльності.

Когнітивні критерії визначають рівень знань дітей про дитячий фольклор, звичаї, свята, обряди і традиції українського народу та свого краю, його історію. Крім того, реалізацію знань у дозвіллевих заняттях. Він характеризує співвідношення інтелекту та духовно-моральної свідомості. Шляхом його застосування встановлюються зв'язки між рівнем моральної свідомості та логіко – мисленневими діями, що направлені на пізнання нового та його реалізацію (відтворення) у дозвільному часі. Показниками критерію виступають :

- а) знання історії країни і свого краю;
- б) знання культурної спадщини країни і краю;
- в) знання народних традицій, звичаїв, свят, обрядів;
- г) знання дитячого фольклору..

Афективні критерії характеризують емоційне відношення дитини до вибору та реалізації дозвіллевих потреб. Він відображає гармонію почуттів, думок і дій, шляхом яких реалізується ставлення та діяльність. У ньому відбиваються гуманістичні та моральні риси, ціннісні орієнтації дитини, висвітлюються взаємозв'язки почуттів з їх потребами, мотивами, цілями та результатами. Показники критеріїв:

- А) емоційна готовність дитини до участі у дозвіллевих заходах на фольклорній основі;
- Б) емоційне включення в дозвіллевий процес;
- В) емоційне задоволення діяльністю.

Показники всіх критеріїв реалізуються за допомогою індикаторів, які визначені нами відповідно до таких характеристик: ступінь прояву, вираженість, глибина, дійовість, соціальна значущість дійового акту, мотивація, самостійність. Вони були визначені на основі системи варіативно – психологічних характеристик особистісних типів регуляції часу, розробленої психологами: В.І. Ковальовим, С.Я. Рубінштейном, Б.В. Зейгарник, К.А.Абульхановою-Славською: творчий, функціонально-дієвий, споглядальний та стихійно-буденний [38;58].

Творчий тип характеризується високою пролонгованою (лат – продовження) організацією часу, співвіднесеною із змістом життя та логікою суспільних тенденцій.

Функціонально-дієвий тип відзначається достатньою пролонгацією особистого часу, активно організовує хід подій, направляє їх, своєчасно включається в них, добивається результативності, але власна ініціатива охоплює лише окремі види діяльності (з орієнтацією на пізнавально-творчі).

Споглядальний тип характеризує пасивність, відсутність здатності до організації часу. Пролонговані тенденції проявляються лише в певних видах діяльності (улюблених), вибір дозвіллевих занять часто визначається подібністю.

Стихійно-буденний тип перебуває в залежності від подій та обставин життя, в нього відсутня раціональна організація часу та ініціатива у змістовних видах діяльності (пізнавальних, творчих), домінують серед них споживацькі орієнтації на масову культуру та екранні форми.

Показники оцінювались за трьохбальною школою, що відбивають три рівні дозвіллевої культури:

“3” - високий ступінь сформованості та прояву показника;

“2” - середній ступінь,

“1” - низький ступінь.

Пропонуємо аналіз цих рівнів.

Високий рівень сформованості дозвіллевої культури проявляється в раціональному та ефективному проведенні вільного та дозвільного часу під час навчального року та канікул, заповненні його заняттями інтелектуально-пізнавального, творчо-розвиваючого, оздоровчого та розважально-ігрового характеру, повноті знань дитячого фольклору, активній участі в дозвіллевих заходах в закладах дозвілля та у дворах, інтересі до дитячого фольклору, ініціативі у підготовці та проведенні дозвіллевих акцій, здатності до відтворюючої діяльності (інформаційної та практично – моделюючої), наявності піднесеної діяльності на основі традиційної культури, системи ціннісних орієнтацій, етичної культури, естетичних почуттів, вчинків, стійких позитивних емоцій щодо дозвіллевої діяльності, широті вибору умов та засобів дозвілля.

Середній рівень проявляється у раціональному проведенні дитиною вільного часу, достатніх знаннях дитячого фольклору (більшості жанрів), частим проявом ініціативи у дозвіллевих заняттях, наявністю духовно-моральних чинників, що роблять поведінку дитини позитивною, виявом активності в різноманітних дозвіллевих заходах, орієнтацією на декілька видів діяльності, наявністю емоційного відношення до дозвіллевих занять на фольклорній основі, виявом вибіркового інтересу до форм діяльності.

Низький рівень характеризується нераціональним проведенням дитиною вільного часу, порушенням режиму навчання та відпочинку, слабкими знаннями дитячого фольклору, орієнтацією на розваги та споглядальну (споживацьку) діяльність, ситуативними проявами ініціативи, випадками неетичної поведінки, слабкою вираженістю естетичних почуттів та емоцій.

Аналіз даних щодо обізнаності дітей із фольклорним матеріалом (ігровим, словесним, музичним та обрядовим) доводить факт, що діти надають перевагу ігровому, а також ігровому словесному, ігровому музичному та ігровим обрядовим дійствам. Цим самим підтверджується наявність у життєдіяльності дітей досліджуваної вікової групи домінантних орієнтацій на ігрову. Тому рівень обізнаності з іграми вищий, ніж з іншими жанрами фольклору.

Отже, практична реалізація програми формування дозвіллевої культури молодших школярів виявилась досить результативною у контексті вивчення та успадкування ігрової культури.

Аналіз цифрових даних засвідчує про те, що на базі експерименту творча активність дітей зростає процесуально, і на завершальному етапі вона досягла природного рівня активності, характерного для дозвіллевої діяльності по місцю проживання, визначеного рамками дитячих традицій.

Даний аспект дозвіллевої культури дітей молодшого шкільного віку яскраво доводить, що у них є природна необхідність до свободи, віддаленої від світу дорослих, але, разом з тим, власний рекреативний досвід дуже бідний, що робить дозвіллеві заняття одноманітними. Тому урізноманітнення культурно - дозвіллевої діяльності дітей через систему соціальних інститутів позанавчальної

діяльності являється досить перспективним з точки зору їх учіння раціонально проводити вільний час та збагачувати арсенал засобів для його проведення.

Змістове наповнення активної діяльності дітей у дозвільному часі підтверджують мотиви участі у дозвільних заходах.

В ході дослідження обґрунтовано, що фольклорно – ігрові форми дитячого дозвілля є поліфункціональними, що перетворює їх на цілісні психолого-педагогічні системи. Цим самим доведено, що робота із фольклорним матеріалом вимагає спеціальних знань та вмінь. Це є необхідним з точки збереження фольклору як художньої спадщини буковинців та його дозвільних властивостей у теперішньому часі.

Теоретичний аналіз дослідження сприяв обґрунтуванню організаційно-педагогічних умов реалізації дозвільної культури молодших школярів засобами української народної педагогіки. Виявлено, що в організації дозвільної роботи з дітьми ефективною є активізація їх творчого потенціалу, використання нетрадиційних форм і методів, технології педагогічного менеджменту по управлінню дозвільним процесом.

Висновки до другого розділу

Проведений констатувальний експеримент засвідчив відсутність у респондентів умінь та навичок щодо організації позакласної дозвілєвої діяльності молодших школярів. Було встановлено, що наявна система професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів до організації позакласної дозвілєвої діяльності школярів засобами народної педагогіки не відповідає сучасним вимогам.

Визначено головні напрями підготовки майбутніх учителів до організації позакласної дозвілєвої діяльності молодших школярів: оновлення змісту професійних знань щодо сутності організації позакласної дозвілєвої діяльності; спрямування методів і форм організації пізнавально-практичної діяльності на усвідомлення специфіки та засвоєння варіативних способів реалізації функцій дозвілєвої діяльності, включаючи сучасні освітні педагогічні технології; використання здобутих знань, умінь і навичок у роботі з молодшими школярами.

Система позакласної виховної роботи являє собою єдність цілей, принципів, змісту, форм і методів діяльності, включаючи безліч взаємозалежних елементів. Метою такої системи є формування основ гармонійно розвиненої особистості, її активної життєвої позиції. Система позакласної виховної роботи характеризується певними ознаками. Насамперед вона виступає однією з найважливіших частин загальної системи виховання підростаючого покоління, однією з ланок навчально-виховного процесу, здійснюваного школою. У той же час усі елементи позакласної виховної роботи забезпечують досягнення єдиної мети, поставленої перед нею. Взаємодія та взаємопроникнення елементів системи – об'єктивна необхідність. Разом з цим їй властиві динамізм, внутрішній рух: з року в рік змінюються завдання, ускладнюються зміст, структура, методи виховної роботи, до того ж і сама виховна діяльність передбачає безперервний розвиток і удосконалення. Зрештою, системі позакласної виховної роботи властиве сполучення управління й самоуправління: головними завданнями, самою сутністю педагогічного керівництва нею є розвиток і допомога в реалізації ініціативи та самодіяльності молодшого школяра.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Позакласна робота є невід'ємною складовою дозвіллевої діяльності молодшого школяра. Дозвіллезнавство існує як особлива галузь наукового знання, її предметом є дозвілля як самостійний і значимий аспект духовної сфери людської діяльності.

Велике значення в науці надається діяльнісному підходу, оскільки саме завдяки йому повніше розкривається структура і внутрішні механізми дозвілля. З цієї точки зору дозвілля являє собою сукупність різних видів діяльності, якими індивід займається з власної волі: відпочинок, розваги, підвищення майстерності, освіта, участь у житті суспільства тощо. Таким чином, дозвілля – це діяльність, обмежена певним періодом часу.

Дозвілля як складова часового простору (кількісна концепція дозвілля) передбачає розподіл бюджету часу людини на робочий та неробочий. Відповідно до цієї концепції дозвілля ототожнюється з позаробочим часом, вивчається як вільний час людини і набуває характерних ознак вільного часу людини в цілому; розглядається як істотна складова вільного часу, що звільняє людину від усіх побутових, робочих та сімейних обов'язків, має рекреаційне та розважальне наповнення. Відповідно до кількісної концепції, дозвіллевий час використовується людиною з її власного бажання.

Психолого-педагогічні науки розглядають дозвілля як окремий вид життєдіяльності людини. Дозвіллева діяльність відрізняється від інших видів тим, що здійснюється відповідно до потреб індивіда з метою отримання задоволення. З точки зору прибічників діяльнісної концепції роль дозвілля полягає у відновленні психічних та фізичних сил людини, підвищенні її освітнього та духовного рівня, здійсненні лише тих занять у вільний час, що відповідають потребам та бажанням людини і приносять їй задоволення у процесі самої діяльності.

Дозвілля має свої обсяги та структурне наповнення. Структура дозвілля охоплює споживання культурних цінностей, спілкування, творчі заняття, рекреаційні та оздоровчі заходи, суспільно-корисну роботу, самоосвіту, пасивний відпочинок, асоціативні прояви

Практична дозвіллева діяльність орієнтована на всі види практичної діяльності, при цьому вона не втрачає співвіднесення з дозвіллям. Ця діяльність допускає вільний вибір, спричинений особистісними схильностями та здібностями – створення різного роду виробів прикладного, побутового, декоративного призначення, садівництво, квітникарство, будівельні роботи тощо.

Культурно-дозвіллева діяльність спрямована на орієнтацію та наближення дітей до естетичних, духовних і пізнавальних цінностей і відіграє важливу роль в інтелектуальному розвитку особистості. Саме у сфері культурного дозвілля найбільш виразно виявляється соціальна відмінність між включення хлопчиків та дівчат до дозвіллевої діяльності.

Позакласна дозвіллева діяльність передбачає насамперед організацію процесу пізнання, що може проходити в індивідуальній, груповій та колективній формах діяльності. Результати дослідження свідчать, що широко розвинена мережа позашкільних навчальних закладів освіти та любительських об'єднань дає можливість створити належні умови для ефективного здійснення позакласної дозвіллевої діяльності на засадах особистісно-діяльнісного підходу до виховання.

Молодші школярі, що разом проводять вільний час, вирізняються єдиним або схожим способом життєдіяльності, звичками, психологічними особливостями, відносною єдністю думок і суджень. Спостереження дають можливість стверджувати, що належність молодших школярів до певної дозвіллевої організації залежить від його культурного розвитку, самовизначення або ж пов'язана з потребою в успішній соціалізації й особистісному зростанні.

Робота школи і сім'ї у сфері проведення молодшими школярами дозвілля досить часто є безсистемною, спостерігається переважання масових заходів без урахування індивідуальних інтересів і здібностей учнів.

З точки зору педагогічної науки позакласна дозвіллева діяльність розглядається як досить динамічний багатомірний процес, що передбачає поступовий розвиток організаційних та інших умінь, трансформацію

репродуктивного рівня пізнавальної самостійності у творчий, набуття певного обсягу знань на сучасному рівні культури.

Ми виходимо з того, що позакласна дозвіллева діяльність молодшого школяра – це, по-перше, цілеспрямована самокерована пізнавальна діяльність, яка є необхідною для розвитку здатності здобувати знання; по-друге, – сукупність занять, за допомогою яких задовольняються фізичні, психічні та духовні потреби (при цьому молода людина самостійно визначає мету і зміст певного виду діяльності, обсяг та організацію цієї роботи).

На нашу думку, регулювання вільного часу школярів не повинно перетворюватися на суворе його програмування за змістом, способами і формами його проведення. Адже привабливість вільного часу саме в тому, що з'являється відносна свобода, самостійність у виборі варіантів поведінки. Організація дозвілля передбачає індивідуальний підхід, попередню роботу з формування потреб, звичок, уміння розумно проводити дозвілля. Вдосконалювати цю роботу – означає урізноманітнювати самодіяльність школярів, їх занять за інтересами, розширення форм позакласної роботи, заповнення проведення часу реальною роботою, корисною справою.

Для правильного проведення вільного часу дуже важливо формувати у школярів самостійність. Важливою умовою ефективного формування уміння раціонально організувати свій вільний час – це є вміле поєднання керівництва з боку дорослих з ініціативою і самостійністю молодших школярів. Так, під організацією позакласної дозвіллевої діяльності молодших школярів засобами української народної педагогіки ми розуміємо процес, який складається з таких етапів: проектування, впровадження, контроль, коригування діяльності та передбачає урахування вікових та індивідуальних особливостей школярів, їх думки стосовно змісту та форми проведення дозвіллевого заходу, при якому роль вчителя є опосередкованою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНІ ЛІТЕРАТУРНІ ДЖЕРЕЛА

1. Ананьев Б.Г. (2000) *Структура личности. Психология личности в трудах отечественных психологов*. СПб.: Питер, С.91 – 95.
2. Апанович О. (1999) *Розповіді про запорозьких козаків*. К.: Дніпро.. С.285-290.
3. Ариес Ф. (2007) *Возрасты жизни. Философия и методология истории*. К.: Мысль, С. 200-211.
4. Архангельский С.И. (1996) *Лекции по научной организации учебного процесса в высшей школе*. М.: Высшая школа, 200 с.
5. Безпалько О. В., Капська А. Й., Куєвда В. Т., Щербакова К. В. (1994) *Молодь і дозвілля*. К.: КНДПМ, С.3-26
6. Бех І. Д. (2007) Наукові засади створення особистісно – орієнтованих виховних технологій. *Початкова школа. №9*. С.4-8.
7. *Біблія*. (1995) М.: Изд - во Моск. Епархии, 1225 с.
8. Білоусова В.О. (2007) *Теорія і методика гуманізації відносин молодших школярів у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи*. К.:ІЗМН, 192 с.
9. Ващенко Г. (1994) *Виховний ідеал: Підруч. для педагогів, вихователів молоді і батьків*. Т. 1. 3-е вид. олтава: Полтав. вісн.,199 с.
10. Вишневський О. (2006) *Метод і чинники сучасного українського виховання*. Дрогобич: Рідна школа, 32 с.
11. Воловик А.Ф. (2002) *Сьогодні і проблеми вільного часу. Культура України: історія і сучасність. Матер. республ. наук.-прак. конф. 26 – 28 жовтня 2002*. Х.: ХДІК, 404 с.
12. Воловик А. Ф., Воловик В. А. (2009) *Педагогіка дозвілля*. Харків: ХДАК, 323 с.
13. Воропай О. (1999) *Звичаї нашого народу*. У 2 т. К.: Оберіг, 900 с.
14. Всеволодский -Генгросс В.М. (1993) *Игры народов*. М. 348 с.
15. Выготский Л.С. (1991) *Воображение и творчество в детском возрасте*. СПб., Союз, 91 с.

16. Гончар Т. І. (2002) "Рекреаційна проблема" в педагогіці дозвілля школярів: історіографічний аналіз. *Вісник КНУКіМ: Зб. наук. праць. Вип. 7. К., С.50-59*
17. Гребінник Л. В. (2012) *Національні особливості вищої освіти в Німеччині (психологічний аспект)* К.. 210с.
18. Григорьев В.М. (1996) Традиционная педагогика игры: опыт и проблемы. *Педагогика. №1. С.20-23.*
19. Демин М.В. (1993) Игра – как специфический вид человеческой деятельности. *Философские науки. №2. С.54-61.*
20. *Державна національна програма „Освіта (Україна ХХІ століття)”* К.: Райдуга, 1994. С.5-24
21. *Дзига. Українські дитячі й молодечі народні ігри та розваги.* (Уклад. В.І. Семеренський, П.Г. Черемський). Х.: Друк, 2009. 528 с.
22. Довженок Г.В. (2011) *Український дитячий фольклор.* К.: Наукова думка, 366 с.
23. Додонов В.И. (2007) *В мире эмоций.* К.: Политиздат Украины, 109 с.
24. Донченко Н.П. (1999) *Мистецтво гри. Навчальний посібник.* К.: Вид-во ДАКККМ. 114 с.
25. Духнович О.В. (1993) *Твори. Ужгород.: Карпати.* 250 с.
26. Жорнова О. (2009) Художньо-естетичне виховання в контексті культури творчості. *Рідна школа. № 6. С.50-52*
27. Завацький В. І., Цьось А. В., Бичук О.І., Пономаренко Л.І. (1999) *Козацькі забави.* Луцьк, “Надстир’я”, 112 с.
28. Закон України "Про освіту". К., 1996.
29. *Закон України „Про позашкільну освіту”, 22 червня 2000 року, № 1841-III .*
30. Захарченко В. (2007) Розвиток творчої особистості засобами гри. *Мистецтво та освіта, № 1. С.44 – 49.*
31. Зязюн І. А., Сагач Г. М. (2007) *Краса педагогічної дії: Навчальний посібник.* К.: Україно-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 302 с.

32. Історія української культури: Зб. матеріалів і докум. /За ред. С.М.Клапчука, В.Ф.Остафійчука. К.: Вища шк., 2012. 607с.
33. Каюков В. І. (2007) *Лицарське виховання у школі*. Кіровоград: БВ., 263 с.
34. Кирпа Г. І. (2012) *Забавлянки мами Марянки*. К.: Веселка, 34 с.
35. Кирсанов В.В. (2011) Досуг: определения, системы идентификации, модели исследования. *Культуролог досуга. Вып. 1*. Л.: ЛГИК, С. 37-50.
36. Кірсанов В. В. (2002) *Психолого-педагогічна діагностика: Підручник*. К., Альтерпрес, 512 с.
37. Кон И.С. (1999) Этнография детства (проблемы методологии). *Сов. этнография, № 5*. С.3 – 13.
38. Кононенко П., Єлісовенко Ю., Руденко Ю. (2002) Українське козацтво: шляхи розвитку: традиції виховання молоді. *Освіта. 21-28 серпня*. С.12
39. Кочнева Н.Е. (2001) *Психология общения в формах культурно – просветительной работы*. Л.: ЛОИМЦНТКПР, 50 с.
40. Кыверялг А.А. (1999) *Методы исследования в профессиональной педагогике*. Таллин.: Валчус, 334 с.
41. Ломов Б.Ф., Абульханова-Славская К.А. (1999) *Психология личности в социалистическом обществе. Личность и ее жизненный путь*. М.: Наука, С.114-129.
42. Луначарский А.В. (1998) *О народном образовании*. М.: Изд- во АПН РСФСР, 486 с.
43. Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. (2013) *Історія української школи і педагогіки. Навч. посіб.* За ред. О. О. Любара. К.: Знання, 450с.
44. Макаренко А.С. (1995) *О воспитании в семье*. М.: Учпедгиз, С.81-85.
45. Мид М. (1998) *Культура и мир детства. Избр. произв.* (Пер. с англ. Ю. Асеева) М.: Наука,. 432 с.
46. Найден О.В. (2009) *Українська народна іграшка*. К.: Наукова думка, 256 с.

47. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ ст. *Управління освітою*, №9. 2014.
48. Обертинська А.П. (2010) *Масові ігри та свята*. К.: Вища школа, 180с.
49. Огієнко І. І. (1998) *Українська культура*. К.: Вид-во книгарні Череповського, С.14-20.
50. Осорина М.В. (1993) Современный детский фольклор – как предмет междисциплинарных исследований. *Советская этнография*. №3. С.35-45.
51. Перенчук Ю.М. (2008) *Використання гри як засобу святкового спілкування учасників масових театралізованих дійств: монографія*. К., 220 с.
52. Петровський О.М. (2018) *Моделювання форм організації вільного часу особистості як умова розвитку культури в Україні: навчальний посібник*. К., 146 с.
53. Писарев Д.И. (1994) *Избр. пед. соч.* М.: Педагогика. С.190-95.
54. Підласий І.П. (1998) *Діагностика та експертиза педагогічних проектів*. К.: Україна, 342 с.
55. Повчання Володимира Мономаха. *Дванадцять місяців. Книга - календар*. (Упор. М. Слабошпицький). К.: Веселка, 1992. С. 49-50.
56. Поплавський М.М. (1996) *Менеджер культури*. К.: МП "Леся", 416.
57. Розин В.М. (1999) Природа и генезис игры. *Вопросы философии*. №6. С. 26 – 36.
58. Рубинштейн С.Л. (1998) *Основы общей психологии*. СПб.: Питер, 368 с.
59. Руденко Ю. (2003) *Основы сучасного українського виховання*. К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 328 с.
60. Рудницька О.П. (2002) *Педагогіка: загальна та мистецька*. К.: "Інтерпроф", 269 с.
61. Русова С.Ф. (1996) *Вибрані твори*. К.: Освіта, 304 с.
62. Скальковський А. (2004) *Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького*. Дніпропетровськ: Січ, С. 176-180
63. Сковорода Г. (1993) *Повне зібрання творів*. У 2-х т. Т.1 К., 359с.

64. Скуратівський В.Т. (1992) *Наш національний феномен: [Про родовід, традиції укр. народу]. Берегиня. № 1.* С48-51
65. Смирнов С.А. Философия игры (пролегомены к построению онтологии игры). *Кентавр, 2015. №2.* С.22-28.
66. Спенсер Г. (1998) *Основания психологии. Физиологическая психология в 14 лекц.* М.: Аст, 560 с.
67. Спиваковская А.С. (2001) *Игра – это серьезно.* К.: Педагогика, 141с.
68. Стельмахович М.Г. (2007) *Українська народна педагогіка.* К.: ІЗМН, 232 с.
69. Сухомлинський В. О. (1996) *Моральні заповіді дитинства і юності.* К., 240 с.
70. Сявавко Є.І. (2004) *Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку.* К.: Наукова думка, 180 с.
71. *Українка Леся. Повн. збір. тв. У 12 т.* К.: Дніпро, 1977. Т. 9.
72. *Українське народознавство.* (За ред. Павлюка С.П., Гориня Г.Й., Кирчіва Р.Ф.) Львів, 2014. 608 с.
73. Ушинский К.Д. (1994) *Избр. пед. соч. в 3 х т.* М.: Педагогика, Т.1. 320с.
74. Федоренко Д. Т. (1999) *Мудрість козацької доби: Посібник для студ. пед. навч. закл.* Кривий Ріг: ПП “Виданичий дім”, 144 с.
75. Фіголь Д.І. (1996) *Українська народна дитяча іграшка.* К., 114 с.
76. Франко Т. І. (2013) *Історія і теорія руханки. Коломия-Львів,* 112 с.
77. Фролова Г.И. (1996) *Организация и методика клубной работы с детьми и подростками.* М.: Просвещение, 160 с.
78. Хейзинга Й. (1999) *В тени завтрашнего дня.* (Пер. с нидерл. Ошиса) К.: Прогресс, 458 с.
79. Цимбалюк Н. М. (2018) *Соціально-педагогічні проблеми удосконалення культурно-дозвілєвої діяльності в закладах культури України (теорія, методологія, практика).* К.: КДІК, 175 с.
80. Чавдаров С. (1993) *Педагогічні ідеї Т. Г. Шевченка.* К.: Рад. школа, С. 162-163.

81. Черніговець Т.І. (2017) *Традиційне дозвілля. Програма – запитальник, методичні рекомендації для дослідження пам'яток матеріальної та духовної культури*. Рівне.: Ред.вид. відділ РДК, С. 64 – 70.
82. Шмаков С.А. (2000) Досуг школьників как соціально педагогическая проблема. *Сов. педагогика, №3*. С. 43 - 48.
83. Эльконин Д.Б. (1997) *Психология игры*. М.: Педагогика, 302 с.
84. Яворницький Д. І. (2011) *Запорозьких козаків: У 3-х т.* К.: Наукова думка, 190с.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА

1.	Прізвище, ініціали (за бажанням)	
2.	Назва закладу (обов'язково)	
3.	Посада (за бажанням)	
4.	Які основні завдання Ви вирішуєте в роботі з Вашими вихованцями?	
5.	Чи використовуєте Ви у своїй роботі заходи народознавчого спрямування?	Так, ні, іноді (потрібне підкреслити)
6.	Чи виявляють вихованці Вашого гуртка зацікавленість у проведенні таких заходів (якщо вони проводяться)?	Так, ні, іноді (потрібне підкреслити)
7.	Чи беруть участь батьки Ваших гуртківців у проведенні таких заходів (якщо вони проводяться)?	Так, ні, іноді (потрібне підкреслити)
8.	Назвіть найбільш цікаві, на Вашу думку, заходи народознавчого спрямування, проведені Вами (якщо вони проводяться).	
9.	Чи вважаєте Ви достатнім методичне забезпечення роботи з реалізації ідей народної педагогіки?	Так, ні (потрібне підкреслити)
10.	Чи існують недоліки та проблеми в організації роботи Вашого закладу?	(Потрібне підкреслити) Ні, не існують Так, існують: - обмежене фінансування - відсутність належної матеріальної бази - відсутність належного приміщення - низьке відвідування - недостатня увага адміністрації - інше (назвати)

АНКЕТА
члена гуртка закладу дозвілля

1.	Прізвище, ім'я (за бажанням)	
2.	Назва закладу (обов'язково)	
3.	Назва гуртка чи клубу (обов'язково)	
4.	Чи розмовляєш ти українською мовою?	(Потрібне підкреслити) Так, завжди Тільки дома Вдома і на уроках Тільки на заняттях Ні, ніколи
5.	Чи розмовляють твої батьки українською мовою?	(Потрібне підкреслити) Так, завжди Так, часто Іноді Ніколи
6.	Чи відзначають у вас дома Різдво, Великдень?	(Потрібне підкреслити) Так, завжди Іноді Ні, ніколи
7.	Чи знаєш ти українські народні пісні?	(Потрібне підкреслити) Так, знаю багато Так, деякі знаю Ні, не знаю
8.	Чи знаєш ти українські прислів'я, приказки?	(Потрібне підкреслити) Так, знаю багато Так, деякі знаю Ні, не знаю
9.	Чи є у вас вдома предмети народного мистецтва, народних художніх промислів (вишивки, різьблення, керамічні вироби тощо)?	(Потрібне підкреслити) Так, багато Так, є окремі предмети Ні, немає
10.	Чи хотів би ти вивчати український фольклор (казки, пісні, легенди тощо)?	(Потрібне підкреслити) Так Ні

		Я ще не вирішив (вирішила)
11.	Чи хотів би ти вивчати звичаї і традиції запорозьких козаків?	(Потрібне підкреслити) Так Ні Я ще не вирішив (вирішила)
12.	Чи хотів би ти брати участь у заходах на основі народних звичаїв, традицій, обрядів?	(Потрібне підкреслити) Так Ні Я ще не вирішив (вирішила)

МУДРІСТЬ НАРОДУ – У СПАДОК

Програма національного виховання засобами народної педагогіки через дозвілєву діяльність молодших школярів

Актуальність проблеми

Одним із найважливіших завдань сучасної освіти є виховання підростаючого покоління, яке буде любити рідну землю, вбачати своє життєве покликання у служінні рідному народу, прагнути реалізувати свій інтелектуальний, духовний, творчий потенціал задля блага держави, пишатись своєю приналежністю до української нації.

Національне виховання – цілеспрямована система формування й розвитку почуттів національної свідомості, гідності, яка максимально враховує національні риси і самобутність українського народу.

Перед національною школою, а отже, і перед позашкільними закладами освіти, закладами дозвілля, які виступають основними осередками виховання національної свідомості учнівської молоді, стоїть завдання передачі юному поколінню суспільного досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, світогляду і на цій основі виховання особистісних рис громадянина України, формування його національної свідомості, патріотичних почуттів. Юнаки та дівчата мають усвідомлювати свою національну самобутність, прилучаючись до цінностей свого народу, вбирати в себе все те, що віддавна в Україні освячене високою традицією народної культури, народної моралі, народної психології, неодмінною складовою яких були людяність, пошанування ближнього, працелюбність, висока духовність.

Одним із найважливіших засобів національного виховання є українська національна культура – неповторне, самобутнє національне багатство, яке народ створював віками і передав від покоління до покоління. Прилучення учнівської молоді до української національної культури має збагачувати духовний світ особистості, формувати найкращі риси громадянина, представника свого народу.

Отже, стрижнем системи національного виховання дітей та молоді в закладах дозвілля має стати народна педагогіка, що допоможе закласти в наших вихованцях основи людяності, фундамент духовної особистості.

Вивчення нами практичної діяльності позашкільних закладів, закладів соціально-культурної сфери з національного виховання учнівської молоді зумовило необхідність створення Програми національного виховання засобами народної педагогіки в умовах дозвілля.

Мета і завдання програми:

- Використання можливостей позашкільних закладів для виховання національної самосвідомості молодших школярів під час організації дозвілля;
- Формування світоглядної культури, потреб, смаків, почуттів та емоцій учнів на засадах української народної педагогіки;
- Розвиток в учнів здатності сприймати і примножувати художні цінності у сфері дозвілля;
- Виховання ціннісного ставлення до надбань народної педагогіки через власний емоційно забарвлений досвід;
- Створення умов для естетичної соціалізації вихованців позашкільних закладів;
- Інтеграція художньо-творчих можливостей гуртків, клубів, творчих об'єднань різних напрямів у ході підготовки та проведення етнохудожніх масових заходів.

Шляхи реалізації завдань

Комплексний характер позашкільної роботи допомагає цілеспрямовано формувати в молодших школярів патріотичні, національні почуття, моральний ідеал українця, громадянина держави. Сьогодні відбувається посилення процесів зближення культурної, освітньої та соціальної сфери суспільства, тому зміст культурно-дозвіллевої діяльності спрямовується на поліфункціональний розвиток.

Найширші можливості для реалізації ідей народної педагогіки, виховання національно свідомих громадян на високих ідеалах і традиціях українського народу, його культурних, духовних цінностях мають творчі об'єднання художньо-естетичного напрямку. До цього структурного підрозділу входять колективи художньої самодіяльності: театральні, хореографічні, вокально-хорові колективи, етнографічні, фольклорні ансамблі, мистецькі, літературні клуби, ансамблі народних інструментів, гуртки декламаторів.

Художньо-естетичний напрямок включає в себе також студії образотворчого мистецтва, гуртки декоративно-вжиткового мистецтва, майстерні народних промислів тощо.

Організація роботи в таких творчих об'єднаннях на засадах народної педагогіки дає можливість вихованцям засвоювати нагромаджений життєвий досвід народу, сприяє їх моральному розвитку, духовному збагаченню, формує культурно-історичну пам'ять.

У закладах дозвілєвої діяльності мають бути створені умови для вибору молодшими школярами різноманітних видів художньо-естетичної діяльності, перетворення дозвілля у фактор особистісного творчого розвитку за допомогою духовного потенціалу народної педагогіки, народного мистецтва. При цьому слід брати за основу головний принцип української народної дидактики – принцип природовідповідності.

Забезпечуючи поглиблене вивчення гуртківцями традиційно-побутової культури українців, народного мистецтва, педагоги повинні стимулювати їх прагнення до художньої самореалізації, самовираження та самоствердження, вільного спілкування під час дозвілєвої діяльності.

В діяльності гуртків, клубів художньо-естетичного напрямку важливого значення набувають такі інтегровані засоби виховання, як народні обряди і традиції, спрямовані на розвиток творчого потенціалу особистості, кооперування та гуманізацію стосунків у колективі.

В закладах дозвілля провідна роль у вивченні та відтворенні традиційних українських обрядів має належати фольклорно-етнографічним, театральним колективам, гурткам народознавства. Доцільно проводити інтегровані заняття цих об'єднань, коли вивчення обрядових пісень поєднується із з'ясуванням змісту, символіки самих календарних обрядів, обрядових дійств. Учні залучаються до народних обрядів та свят осінньо-зимового циклу (свято Покрови, день Святого Андрія Первозванного, день Святого Миколая, Варвари, Катерини, Різдвяні свята – Святий вечір, Коляда, Меланка, Святого Василя із щедрівками та засіванням, Водохреща, Стрітіння), весняного циклу (свято Явдохи – прихід весни, Теплою Олексія, Вербна Неділя, Чистий четвер, Великдень, Проводи, Трійця), літнього циклу (Юрія, Івана Купала, Жнивварські обряди, Маковія, Спаса).

Важливо, щоб юні виконавці обрядових дійств сприймали їх як віддзеркалення таких моральних якостей народу, як працелюбність, любов до природи, до землі-годувальниці, доброзичливість, гостинність, життєвий оптимізм, щиросердність та ін. Адже важливою передумовою розвитку особистості є її здатність осмислювати і засвоювати кращі риси своєї нації.

Масові заходи, присвячені календарним та родинно-побутовим обрядам, повинні мати ігровий, театралізований характер, забезпечувати комплексне поєднання пізнавальної, виховної і розливної спрямованості.

Слід виходити з того, що будь-який масовий захід – це синтетичне явище, де важливу роль відіграють художньо-виражальні засоби. Комплекс навчально-виховних впливів включає, зокрема, різні види творчості, а, отже, безпосередню участь в заході різноманітних творчих об'єднань: студії образотворчого мистецтва, майстерень декоративно-вжиткового мистецтва, театральних, хореографічних, вокальних колективів, гуртків декламаторів, ансамблів народних інструментів та ін.

Так, учнівські модельні агентства, театри мод, гуртки „Юна кравчиня”, гуртки крою та шиття, студії дизайну одягу, майстерні народного рукомистецтва, майстерні оновлення та оздоблення одягу розробляють моделі костюмів

персонажів обрядових дійств – Ангела, Чорта, Цигана, Меланки, Василя, Міхоноші, Кози, Марени, Мавки, Святого Миколая, Ірода та інших, беруть участь у їх виготовленні.

Вихованці студії образотворчого мистецтва, гуртків декоративно-вжиткового мистецтва, студії комп'ютерного дизайну оформляють сцену, глядацький зал, виготовляють декорації, атрибути: писанки, крашанки, дідуха, вінки, різдвяні та великодні композиції тощо.

Учні школи кулінарної майстерності, гуртка „Господарочка”, клубів для дівчаток „Подруга”, „Ластівка”, „Люстерко” вчать готувати обрядові різдвяні та великодні страви, випікати „миколайчики”, жайворонків та голубків, весільні шишки, короваї.

Однак, масові заходи не повинні бути самоціллю педагогів-позашкільників, культорганізаторів, даниною етнохудожньому вихованню, народознавчій діяльності. Слід докорінно змінити виховну, соціокультурну практику з демонстраційно-концертної спрямованості на сферу спілкування, копіткої, систематичної, пошуково-пізнавальної діяльності з оволодіння духовними народними надбаннями, мудрістю народної педагогіки .